

23 DECEMBER 1970

55e JAARGANG

No. 2778

Motivatie

De strategie is mislukt. Het doel is gekocht tegen een te hoge prijs.

Twee korte constateringën die elk om een nadere toelichting vragen.

1. *De mislukte strategie.* Het was — zoals op deze plaats reeds in *ESB* van 11 en 18 november jl. werd gesteld — verstandig van het Kabinet-De Jong te trachten verdere loonpolitieke frustraties uit de weg te gaan en bij de bestrijding van de inflatie wat meer op de golfengte van Economische Zaken te gaan zitten. Daartoe diende de prijsmaatregel van 3 november jl. van minister Nelissen. Deze doorkruiste — terecht — het SER-akkoordje van 16 oktober jl. over het loon- en prijsbeleid en plaatste de werkgeversonderhandelaars in een positie waarin zij — op straffe van aantasting van de eigen rentabiliteitspositie — wel gedwongen waren krachtig tegenspel te bieden in de toen op handen zijnde onderhandelingen met de werknemers binnen de Stichting van de Arbeid over de loonontwikkeling in 1971. Aldus kreeg het georganiseerde bedrijfsleven een, weliswaar door de regering via haar prijsmaatregel van 3 november jl. aan zekere grenzen gebonden, maar daarbinnen niettemin vrije concessiemarge om het onderling eens te worden. Was men in de Stichting inderdaad tot overeenstemming gekomen, dan zou de regelmatig terugkerende loonpolitieke beroering nu eens voorkomen zijn, met bovendien gereede kansen op een ook macro-economisch gezien aanvaardbare nominale-loonontwikkeling in 1971. Die strategie is echter mislukt. Werknemers en werkgevers (de laatsten vooral) konden of wilden niet tot een akkoord komen. Daarmee werd de knappe manoeuvre van minister Nelissen ongedaan gemaakt en kreeg de regering de Zwarte Piet teruggespeeld, die zij meende zo behendig naar de werkgevers te hebben doorgeschoven.

2. *De prijs van het bereikte doel.* De loonmatiging is er echter toch gekomen. In een, de opkomstpercentages voor de a.s. verkiezingen geen goed gedaan hebbende want zeer duidelijk geconditioneerde en voorgeprogrammeerde, marathon-zitting in de Tweede Kamer is de loonmaatregel van 9 december jl. aangenomen. Het materiële effect ervan zal geringer blijken dan het psychologische. De verontwaardiging moge dan hier en daar wat geforceerd aandoen, zij is juist in zoverre zij zich richt tegen a. de reële uitkomst van de maatregel, althans in de oorspronkelijke versie, en b. het

gemillimeter waarmee een en ander opnieuw weer is gepaard gegaan. „Instrumenten moeten worden geaccepteerd door de betrokkenen willen zij effectief zijn”, schrijft Prof. Dr. F. Hartog in het *Handelsblad/NRC* van 18 december jl. Dáár ligt het werkelijke probleem van de huidige sociaal-politieke constellatie. Daarom ook kan, zeker na 1 juli 1971, weinig heil verwacht worden van de gevolgen van deze maatregel voor de loonbeweging. Integendeel zelfs, de kans is levensgroot aanwezig dat een vakbeweging, die bereid was de verantwoordelijkheid te helpen meedragen voor een loonakkoord, zich nu minder gelegen zal laten liggen aan macro-economische overwegingen en er uit zal trachten te slepen — met name na 1 juli a.s. — wat er uit te slepen valt, hetgeen waarschijnlijk niet gering zal zijn, gezien de nog altijd krappe arbeidsmarkt.

Onverschillig hoe men tegenover de jongste loonpolitieke verwickelingen mag staan, er is een zekere overeenstemming: enige loonmatiging is nodig. Dat instrument moet echter door de betrokkenen worden geaccepteerd. Waar het hun evenwel aan schort is hun *motivatie* om dit te doen. In een tijdsbestek waarin het integratiemodel in de sociaal-politieke verhoudingen wordt afgewezen en waarin het zogenaamde „algemeen belang” door steeds meer mensen als een fictie wordt gezien, moet die motivatie niet verschaft worden door pathetische oproepen om toch alsjeblijft maar ons aller nationaal-economisch belang voor ogen te houden. Om het nog eens met Prof. Hartog te zeggen: „De vakbeweging is bijna 20 jaar lang voor de gek gehouden door de vermaning tot uiterste zelfbeheersing, op straffe van werkloosheid. Die vermaning, die nu wél op haar plaats zou zijn, werkt niet meer.”

Motivatie kan alleen verschaft worden door een bredere economische politiek, die alle bestedingscategorieën aanpakt (investerings!), uitgevoerd door een regering die een zekere vertrouwensbasis met het georganiseerde bedrijfsleven weet op te bouwen. Dan is de mogelijkheid aanwezig dat men bereid is achter een beleid te gaan staan dat op korte termijn wellicht weinig materiële voordelen te bieden heeft, maar welks lange-termijninterpretatie van de economische groei men bereid is te onderschrijven, niet vanwege dat vage „algemeen belang”, maar uit welbegrepen groeps- of eigenbelang. Die motivatie — en dat is de diepere oorzaak van de huidige sociaal-politieke crisis — ontbreekt.

dR

Met dit nummer is de jaargang 1970 van *ESB* afgesloten. De eerstvolgende aflevering zal die van 6 januari 1971 zijn.

Inhoud

Motivatie	1233
Europa-bladwijzer	1234
Prof. Dr. F. Hartog:	
Nederlandse onderhandelaars ..	1235
Drs. K. Zijlstra:	
De springprocessie van de energie	1236
Drs. R. Iwema:	
Pensioenfinanciering en de nationale besparingen	1240
Geld- en kapitaalmarkt.....	1245
Oost-Europa kroniek	1247

redactie

commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit

redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

adjunct redacteur-secretaris: J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016;

kopij voor de redactie: postbus 4224. Telefoon:

(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

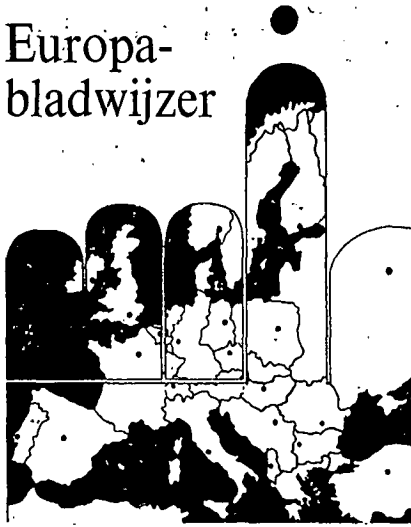
Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar, studenten f. 31,20, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij H.A.M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Europa-bladwijzer

EEG in 1970

Op 4 februari van dit jaar hield Jean Rey als voorzitter van de Europese Commissie in het Europese Parlement een soort troonrede, waarin hij een werkprogramma voor het jaar 1970 aanbod. Het schijnt de bedoeling te zijn dat dit een jaarlijkse traditie wordt. Rey wees erop dat de Europese Economische Gemeenschap juist de overgangperiode achter de rug had en dat ze de grote sprong naar het definitieve bestaan ging maken. In deze laatste Europese kroniek van 1970 willen we kort samenvatten wat het eerste jaar van een normaal functionerende Gemeenschap heeft opgeleverd.

Het jaar begon met een wijsd Europees perspectief. De Haagse top was nog geen maand oud en leek tot een explosie van activiteiten te leiden. De eerste vergaderingen van de Ministeraad sloegen ook een en ander los. De blik was op een decennium gericht.

Deze euforie heeft zeker tot gunstige resultaten geleid. De financiering van de gemeenschappen werd definitief geregeld en wel zodanig dat de inspraak voor het Europese Parlement is vergroot. De onderhandelingen met Engeland, Ierland, Noorwegen en Denemarken zijn op het afgesproken tijdstip begonnen. Een plan tot invoering in etappes van een economische en monetaire unie is in het rapport-Werner belichaamd. Het belang daarvan is wel vergeleken met het rapport-Spaak dat na de conferentie van Messina tot stand kwam en in feite als een blauwdruk voor het Verdrag van Rome heeft gediend.

Deze gebeurtenissen hebben de headlines wel gehaald in 1970. Andere hebben minder in de schijnwerpers van

de publiciteit gestaan, maar zijn daarvoor niet van minder belang. Zo is de verwerkelijking van het plan-Barre een belangrijke voorwaarde voor de opbouw van een economische unie. Naast een procedure van voorconsultaties bij maatregelen die de lidstaten op nationaal vlak treffen is een regeling ontworpen tot oplossing van betalingsbalansmoeilijkheden. Voor de bijstand op korte termijn is reeds in februari een regeling tot stand gekomen; de regeling voor de middellange termijn is in ontwerp gereed. Verder zijn de beleidsdoeleinden op middellange termijn kwantitatief vastgelegd en valt binnenkort een besluit te verwachten over een derde programma voor de economische politiek op middellange termijn.

Een memorandum over de industriepolitiek in de Gemeenschap, dat de Commissie in maart het licht deed zien, heeft kennelijk de bedoeling gehad een discussie over industriële vraagstukken los te maken. Een begin van deze discussie is thans waar te nemen, waarin niet alleen groepsbelangen een rol spelen, maar ook meningsverschillen over de gewenste economische orde in de Gemeenschap naar voren komen. De Europese Beweging in Nederland hield vorige maand een studiedag over dit memorandum, terwijl een commissie van de Sociaal-Economische Raad vorige week een rapport erover heeft uitgebracht.

Ook aan structuurhervormingen is dit jaar de nodige aandacht besteed. Het meest geslaagd is wel de nieuwe opzet van het Sociale Fonds. Dit heeft thans een nieuwe taak gekregen als instrument voor de verwezenlijking van de economische politiek op middellange termijn.

Op het gebied van de landbouw is van een structuurwijziging nog niets gekomen. Maar dat wil niet zeggen dat er in het domein van Mansholt niets gebeurd is. Er zijn marktverordeningen voor wijn, tabak en vis tot stand gekomen, waardoor de laatste grote gaten in de organisatie van de landbouwmakmarkt gedicht zijn. Minder succes is de pogingen tot herziening van de landbouwprijzen beschoren geweest. Het lijkt wel of het potje van de ontevredenheid der agrariërs eerst moet overkoken, voordat de Raad tot de onvermijdelijke en gerechtvaardigde prijsaanpassing besluiten wil — wat dan echter noodzakelijk gepaard moet gaan met andere maatregelen, op

(Vervolg op blz. 1244)

Nederlandse onderhandelaars

Het is duidelijk, dat Nederland wat betreft de onderhandelingen over de uitbouw van de Europese gemeenschap tot een monetaire unie weer in de principiële hoek zit. Wij hebben met onze rechtlijnigheid van denken de zaak tot in de uiterste consequenties nagegaan. Daarbij blijkt er niet te ontkomen aan supranationalisatie van een flink stuk monetaire en financiële zeggenschap¹.

Dit vooropstellen van de uiteindelijke gevolgen is de beste manier om andere partners kopschuw te maken. Met name de Fransen, die wel eens eerder geschrokken zijn van hun eigen ideeën, krabbelen terug. Inderdaad is de beslissing om te gaan werken aan de verwezenlijking van een monetaire unie op een ondoordachte manier genomen. Met name liggen er twee onzuivere gedachten aan ten grondslag.

In de eerste plaats heeft de gemeenschappelijke landbouwpolitiek er eigenlijk al op vooruit gegrepen. In zoverre liggen de plannen voor de verwezenlijking van een monetaire unie in het verlengde van de landbouwintegratie. Het behoeft geen betoog dat dit een uiterst zwakke basis is. Monetaire integratie is een zaak die om zichzelf wil moet worden gezien.

Een tweede onzuiver motief is de drang om op de Haagse topconferentie van één jaar geleden iets spectaculairs af te spreken. Er zijn toen twee ondoordachte zaken afgesproken: het opwarmen van de politieke samenwerking en het plan tot verwezenlijking van een monetaire unie. Nu moeten we er achteraf over gaan nadenken, en dan wijst met name Nederland op de noodzakelijkheid dat men de consequenties aanvaardt van wat men wil. Overigens is dit een Frans spreekwoord, maar wij zijn als het op het vertrouwen in de logica aankomt wel eens Fransers dan de Fransen.

Hiermee komen we aan het hoofdonderwerp van dit artikel: de „atti-

tude” van Nederlandse onderhandelaars bij internationale economische besprekingen. Opvallend is daarbij met name de neiging om de problemen te benaderen in het verstandelijke vlak. Redelijke argumenten worden door onze vertegenwoordigers veelal doorslaggevend geacht. In feite spelen doorgaans machtsfactoren en belangen mee. Daarmee weten wij in vele gevallen moeilijk raad. Het rechtlijnige Nederlandse denken is, zo zou men kunnen zeggen, bovenal gericht op het gelijk hebben. Om gelijk te krijgen is echter meestal meer nodig.

Wij spelen het spel met onze eigen, zeer hoogstaande spelregels. Daardoor zijn wij dikwijls in het nadeel bij degenen die niet terugschrikken voor dreigingen en andere tactische manipulaties. Thuis gekomen vertellen onze vertegenwoordigers dan dat zij in de discussie het sterkst stonden, maar dat niettemin het voorstel van de tegenpartij werd aanvaard. Dit is wat in het voorgaande bedoeld werd met het onderscheid tussen gelijk hebben en gelijk krijgen.

Deze gang van zaken tekende zich ook duidelijk af bij al onze pleidooien voor een open gemeenschap, met slechts een matige protectie naar buiten. Wij presenteren dit op de

manier waarop wij het zelf ook zien, namelijk als het belang van de gemeenschap als geheel. Op de anderen maakt het echter veelal de indruk van een ideologische aankleding van Nederlandse belangen. Zo bijv. in de vervoerssector. Men voegt ons daar dikwijls toe dat wij makkelijk praten hebben over liberalisatie omdat onze kosten nu eenmaal het laagst zijn. Het algemene belang en het Nederlandse belang vallen dus samen.

Wat wij als algemeen beginsel voorop willen stellen wordt door de anderen veelal gezien als een vormgeving van het Nederlandse belang. Zoals de waard is, vertrouwt hij zijn gasten. Wij houden onszelf voor fatsoenlijker omdat wij niet onze eigen belangen voorop stellen, maar met redelijke argumenten werken. De anderen houden ons echter voor schijnheiliger, omdat wij onze belangen verpakken in pleidooien voor het algemeen belang. Beide visies bevatten een deel van de waarheid, want fatsoen en schijnheiligheid liggen nu eenmaal dicht bij elkaar.

Terugkerend naar de onderhandelingen over de Europese monetaire unie is er nog een andere interpretatie van de Nederlandse rechtlijnigheid mogelijk. Met name bij lezing van de rede van minister Witteveen kan men toch niet helemaal het vermoeden onderdrukken dat de moeilijkheden breed worden uitgemeten, omdat de Nederlandse regering er eigenlijk ook niet aan wil. Op deze manier zullen de anderen misschien tot terugschrikken worden gebracht. Ook dan blijft ons optreden schijnheilig, maar dan zo schijnheilig dat de anderen het niet eens bemerken. Zelfs Nederlanders kunnen wel eens tactisch optreden. Vooral deze regering moet langzamerhand weten hoe men Zwarte Pieten doorspeelt.

¹ Zie met name de rede van minister Witteveen voor de Nederlandse Organisatie van de Internationale Kamer van Koophandel: „Munt slaan uit de Europese eenheid”, 26 mei 1970. De verschillende standpunten worden duidelijk uiteengezet door G. Brouwers: Naar een economische en monetaire unie, in „ESB” van 28 oktober 1970.

De springprocessie van de energie

Recente ontwikkelingen op de energiemarkt en hun oorzaken

DRS. K. ZIJLSTRA*

Zoals de meeste industrietakken kent ook de energie-sector de min of meer regelmatige sprongen naar links en naar rechts, die in processie worden uitgevoerd en in de economie seizoenschommelingen worden getoond. Ze zijn er wat sterker dan elders in de industrie en duidelijk afhankelijk van het weer. Net als bij de springprocessie in Echternach springt men verder naar mate het kouder is. In sommige perioden echter ziet men groepen gelovigen die buitengewoon grote sprongen maken, die kennelijk niet alleen door de temperatuur bepaald worden. Men heeft de indruk, dat één deelnemer het op de heupen krijgt en dat zijn uitschieters dan snel door de anderen worden overgenomen. De toevallige spiertrekking groeit in recordtempo uit tot een algemene psychose en veroorzaakt een kolossale afwijking van de trend.

Ontwikkelingen

Op de energiemarkt deed een dergelijke situatie zich het laatst voor in 1956, toen de nationalisatie van het Suez-kanaal de olieprijsen snel omhoog dreef. Vooral voor zware stookolie stegen de prijzen met een krachtige uitschieter: in Rotterdam betaalden industriële verbruikers in het begin van 1957 rond 50% meer dan een jaar tevoren. De sprong terug, die toen volgde, bracht een nog sterkere prijsdaling van alle stookolie-soorten en, voor de steenkoolindustrie, een enorme opeenhoping van onverkoopbare kolen bij de mijnen.

In de jaren 1959-1960 werden de bewegingen steeds minder hectisch. De olieprijsen daalden gestaag, maar langzaam en de steenkoolindustrie begon zich aan de verminderde afzetmogelijkheden aan te passen. Af en toe danste nog wel eens een deelnemer uit de rij, zoals rond 1964 in de kolenindustrie en in 1967 door de sluiting van het Suez-kanaal bij aardolie, maar het algemene beeld was dat van een bedaard heen en weer

deinende massa. Zodra men echter de samenstellende elementen wat beter bekeek zag men, dat de opbouw van die massa zich steeds meer wijzigde: in 1959 vertegenwoordigde de deelverzameling steenkool nog 55% van het totale energieverbruik in de EEG en die van aardolie 28%, maar in 1969 was het net omgekeerd: 26% voor steenkool en 57% voor aardolie.

De betrekkelijke rust, waarin deze structuurverandering zich voltrok, vond in 1970 een plotseling einde. In het midden van het jaar begonnen de stookolie-prijzen snel te stijgen en in oktober bleek de sprong die van 1956 al te overtreffen. Ook de parallel met de steenkolenvoorraden gaat weer op: net als 1956 bevinden de voorraden bij de mijnen en de cokes-fabrieken zich op een peil, dat sinds jaren niet meer zo laag was. Voor het eerst na ruim tien jaar schiet de processie weer uit haar normale ritme en toont de verbaasde beschouwer een massale en ongewoon heftige beweging. Hoe het verder zal gaan weten we nog niet, want de sprong terug is nog niet gemaakt. Zal het, net als in 1957, een reuzensprong terug worden of zullen we slechts een geringe plaatscorrectie te zien krijgen, misschien zelfs een pas op de plaats?

Omdat de prijzen de werkelijke ontwikkeling beter weergeven dan welke andere variabele ook, zijn in tabel 1 voor de belangrijkste energiedragers die in de industrie worden verbruikt de laatst bekende prijzen opgenomen. Om ze te kunnen situeren worden eveneens de prijzen van de overeenkomstige perioden in 1968 en 1969 vermeld. Er moet op gewezen worden, dat de prijzen van oktober 1970 slechts indicatieve waarde

* De heer Zijlstra is afdelingshoofd van het Bureau van de Statistiek der Europese Gemeenschappen in Luxemburg; hij is verantwoordelijk voor de energiebalansen en de statistiek van aardolie, steenkool en gas.

Tabel 1.

Prijzontwikkeling van de belangrijkste energiedragers in de industrie a)

oktober	B.R. Duitsland			Frankrijk			Italië			Nederland			België		
	1968	1969	1970	1968	1969	1970	1968	1969	1970	1968	1969	1970	1968	1969	1970
Residuele stookolie:															
— \$ per ton	21	21	28,5	19	15	23	25	23,8	27,5	16	15,5	24	17,7	15,5	28
— indices	100	100	136	127	100	153	105	100	115	103	100	155	114	100	180
Vetkolen:															
— \$ per ton × 1,37	22,6	22,6	31,6	20,3	18	23,5							20,8	20,8	24,4
— indices	100	100	140	113	100	131							100	100	117
Aardgas:															
— \$ per m ³ × 1300							23	23	23	16,9	16,2	20,4			
— indices							100	100	100	104	100	127			

a) Voor stookolie de plaatsen Düsseldorf, Parijs, Milaan, Rotterdam en Brussel, voor steenkool de bekkens Ruhr, Lotharingen en Kempen.

Tabel 2.

Prijswontwikkeling van lichte stookolie (indicatieve gegevens)

	oktober 1968	Düsseldorf		Parijs		1968	Milaan		1968	Rotterdam		1968	Brussel		
		1969	1970	1969	1970		1969	1970		1969	1970				
S per ton	40,9	31,1	42	44,7	44,1	50	50,7	44,9	47	34,5	29,0	39	39	37	50
indices	131	100	135	102	100	113	113	100	105	119	100	134	105	100	135

hebben. De energiemarkt is nog in volle beweging en de beschikbare gegevens zijn minder consistent dan in voorgaande perioden. De steenkoolprijzen zijn bovendien waarschijnlijk enigszins aan de lage kant, omdat het geen verbruikersprijzen zijn, zoals bij stookolie en aardgas het geval is, maar af-mijn-prijzen. Alle gegevens zijn in tonnen stookolie-equivalent omgerekend om gemakkelijker te kunnen vergelijken.

Na praktisch gelijk gebleven te zijn van 1968 tot 1969 hebben de energieprijzen in 1970 een verhoging ondergaan, die globaal beschouwd tussen 25 en 50% ligt. Een belangrijke uitzondering vormen, behalve de prijzen in Italië en in België, de Nederlandse aardgas-prijzen.

Wanneer men voor elk van de landen van de Gemeenschap de indices voor 1970 vergelijkt, blijken ze in twee gevallen, bij Duitsland en Frankrijk, niet ver uit elkaar te liggen. Dit betekent, dat in deze landen de concurrentieverhoudingen tussen zware stookolie en steenkool zich niet ingrijpend hebben gewijzigd. Ondanks de sterke prijsverhoging van zware stookolie is steenkool altijd nog duurder. In België is dit niet het geval; voor het eerst sinds jaren is daar de calorie vetkolen af mijn goedkoper dan de calorie stookolie. Het lijkt er evenwel op, dat deze situatie van voorbijgaande aard is en dat de Belgische prijsverhouding zich aan die der beide andere „kolenlanden”, Duitsland en Frankrijk, zal gaan aanpassen.

In Italië en Nederland, de landen waar steenkool als substitueerbare energiedrager nog slechts een ondergeschikte rol speelt, is vooral de prijsverhouding van zware stookolie tot aardgas van doorslaggevend betekenis. De aardgasprijs voor industrieel verbruik in Noord-Italië lag in 1969 ongeveer op hetzelfde niveau als de prijs voor zware stookolie, maar in het najaar van 1970 lagen de zaken geheel anders. Aardgas werd even goedkoop verkocht als een jaar tevoren, maar zware stookolie was grosso modo 15% duurder geworden. In het Noorden is de balans dus ten gunste van het aardgas omgeslagen. Alleen in het Zuiden is de aardgasprijs aan de stookolieprijs gekoppeld en daar zijn de concurrentieverhoudingen dus niet ten nadele van stookolie veranderd.

In Nederland, aardgasland bij uitstek, is de situatie in grote lijnen vergelijkbaar met die in Noord-Italië. In 1969 maakte aardgas er ruim 30% van het substitueerbare energieverbruik uit tegen gemiddeld 9% in de Gemeenschap. De prijs van residuele stookolie is met de helft of, volgens sommige inlichtingen, nog meer gestegen en de aardgasprijs voor industrieel verbruik slechts met rond éénvierde. Deze discrepantie vloeit voort uit het feit, dat voor Nederlandse grootverbruikers de aardgasprijs weliswaar aan die van zware stookolie is gekoppeld, maar uitsluitend tot een bepaald grens. Zodra de stookolieprijs boven f. 70,52 (of ruim \$ 19) komt te liggen, wordt de stijging niet meer door het aardgas gevolgd. Dit betekent, dat op het ogenblik in Nederland het aardgas niet alleen de bekende verbrandingstechnische voordelen ten opzichte

van zware stookolie kan laten gelden, maar dat het bovendien belangrijk goedkoper is.

Het algemene beeld verandert niet wezenlijk wanneer men ook de kleinere industrie en de huishoudelijke sector in de beschouwing betreft. De belangrijkste brandstoffen, waarvan de prijzen dan moeten worden vergeleken, zijn lichte stookolie, aardgas, antraciet en magerkolen, steenkool- en bruinkoolbriketten en, voor Duitsland, cokes. In de meeste landen is lichte stookolie de goedkoopste energiedrager gebleven ondanks de prijsstijgingen, die overigens in het algemeen veel geringer waren dan bij residuele stookolie (zie tabel 2). Alleen in Duitsland is van oktober 1969 tot oktober 1970 de prijs van lichte stookolie met ongeveer hetzelfde percentage gestegen als die van het zware produkt, maar lichte stookolie was een jaar geleden in dat land uitzonderlijk goedkoop. Vergeleken met oktober 1968 bedraagt de Duitse prijsstijging in 1970 dan ook slechts enkele procenten.

Op de algemene regel van in wezen onveranderde concurrentieverhoudingen sinds vorig jaar moeten wij ook bij het kleinverbruik een uitzondering maken ten gunste van steenkool voor België en vooral van aardgas voor Nederland.

Tot nu toe hebben we de beschrijving beperkt tot het energieverbruik, dat als „substitueerbaar” kan worden beschouwd en waar dus bij de huidige stand van de techniek de ene energiedrager de andere kan vervangen. Ongeveer een vijfde van het energieverbruik is niet substitueerbaar en prijsveranderingen kunnen daar praktisch geen verschuivingen tussen energiedragers veroorzaken. Bovendien is de prijselasticiteit van het verbruik daar gering. Uit een oogpunt van substitutie-effect is dit type verbruik, voornamelijk te vinden in de ijzer- en staalindustrie en bij het vervoer, daarom weinig interessant. Om een min of meer volledige samenvatting van de prijsbewegingen op de energiemarkt te geven, voegen we toch enkele opmerkingen over de prijzen van cokes en motorbenzine toe.

De toename van de cokesprijzen spant, een enkele prijsverhoging bij zware stookolie daargelaten, de kroon. Prijsstijgingen met tweederde binnen een jaar vormen geen uitzondering. De oorzaak is te vinden in de sterk toegenomen cokesbehoefte, voortvloeiend uit de hoogconjunctuur in de ijzer- en staalindustrie, tegenover een verhoudingsgewijs inelastisch aanbod. Niet alleen zijn de prijzen van de Westeuropese cokeskolen sterk gestegen, ook de aanvoer uit de Verenigde Staten, na de produktie binnen de Gemeenschap onze belangrijkste voorzieningsbron, gaat met forse prijsverhogingen gepaard. Allerlei factoren, samenhangend met de precaire situatie van de energieverzorging in de Verenigde Staten en met de steeds grotere behoefte aan Amerikaanse cokeskolen in landen als Japan, verklaren deze ontwikkeling.

Bij motorbenzine bevinden we ons aan het andere uiterste van de schaal; van oktober 1969 tot oktober 1970 zijn de prijzen praktisch onveranderd gebleven met

een uitzondering voor Nederland, waar een verhoging van 3 tot 4% werd toegepast.

Oorzaken

Tot zover het verslag van de energieprocessie in haar verscheidenheid. We gaan ons nu verdiepen in de redenen, die de deelnemers hebben bewogen hun rijk gevarieerde prijs-sprongen uit te voeren.

Bij de steenkoolindustrie is het beeld ons vertrouwd. In de kostenopbouw vormt de toegevoegde waarde verreweg het belangrijkste element; haar aandeel in de produktiewaarde tegen factorkosten beweegt zich rond de 70%. De hoogte van de toegevoegde waarde zelf wordt beheerst door de loonkosten, die er tot 90% van kan uitmaken. Zoals bij alle sterk arbeidsintensieve bedrijfheden zijn prijsaanpassingen onvermijdelijk wanneer de toename van de arbeidsproductiviteit geen gelijke tred houdt met de loonstijging. Loonexplosies zoals in Duitsland, waar binnen een jaar de mijnwerkerslonen met 20% stegen, verklaren dan ook voornamelijk de prijsstijgingen bij de steenkolen.

Minder bekend maar daarom niet minder belangrijk is de praktisch omgekeerde kostenstructuur bij de olieraffinaderijen. De toegevoegde waarde bedraagt hier niet meer dan 20% van de produktiewaarde tegen factorkosten en de kosten van de aangevoerde grondstoffen, in casu de ruwe olie, maken rond 70% uit. Het is duidelijk, dat in deze bedrijfstak naast de kostprijsverhogende belastingen de invoerwaarde van ruwe aardolie het belangrijkste prijsbepalende element vormt. Deze invoerwaarde kan in tweeën worden gesplitst: de prijs aan de put en de vrachtkosten. Beide bestanddelen hebben de laatste maanden verhogingen te zien gegeven, maar de stijging van de vrachtkosten was verreweg het belangrijkste en heeft tot nu toe het sterkst doorgewerkt.

De stijging van de vrachtkosten was in feite het gevolg van een geografische verschuiving van het aanbod. Door de sluiting van de Trans Arabian Pipeline en een opgelegde vermindering van de produktie in Libië was men gedwongen „shorthaul crude” te vervangen door ruwe olie, die om de Kaap de Goede Hoop verscheept moest worden. Het aanbod van scheepsruimte was onvoldoende elastisch om deze additionele vraag soepel te verwerken. In 1967, toen na de sluiting van het Suez-kanaal een analoge situatie was ontstaan, had de aflevering van supertankers het nodige soelaas gegeven en na enige tijd de vrachtkosten weer op het oude peil teruggebracht, maar tot nu toe heeft de tankermarkt de nieuwe krachtproef nog niet doorstaan.

In 1970 zijn voor korte contracten (spotreizen) de vrachtprijzen vaak meer dan verdrievoudigd. Wanneer men zich rekenschap geeft van het feit, dat voor het vervoer naar West-Europa de gemiddelde vrachtkosten normaliter hoger zijn dan de produktiekosten van de ruwe olie zelf en dus meer dan de helft van de invoerwaarde uitmaken, kan men zich voorstellen wat een dergelijke verhoging van de transportkosten betekent. Maar de soep wordt niet zo heet gegeten als ze wordt opgediend. Meer dan een derde van de wereldtankervloot is het eigendom van oliemaatschappijen en wordt dus niet door de verhoging van de spottarieven getroffen. Dit geldt ook voor een aanzienlijk gedeelte van de scheepsruimte in eigendom van onafhankelijke reders, namelijk

voor zover ze op langere termijn door oliemaatschappijen en anderen is gecharterd.

Alles bij elkaar genomen, doorsnee vrachtkostenstijging en tot nu toe geringe verhoging van de gemiddelde produktiekosten, kan men veronderstellen, dat ten opzichte van een jaar geleden de invoerwaarde van een ton ruwe olie in West-Europa met maximaal een vierde is gestegen. Wanneer men een vergelijkbare toename van de toegevoegde waarde aanneemt — dit lijkt vooral voor de afschrijvingen niet onredelijk — resulteert een totale kostenstijging van ten hoogste 25%.

Zoals ook bij de kolen wordt deze kostenstijging geheel of ten dele op de verbruikers afgewenteld. Tot zover kan men dan ook de verhoging van de verbruikersprijzen verklaren met behulp van factoren aan de aanbodzijde. Maar dit geldt alleen voor de gemiddelde prijs van alle aardolieprodukten en zeker niet voor de prijsontwikkeling van elk produkt afzonderlijk. De vrachtkostenstijging op zichzelf verklaart niet waarom de benzineprijs bijna onveranderd bleef en de prijs van zware stookolie met een derde of meer steeg. Bijzondere factoren aan de vraagzijde en wel voor elke deelmarkt — in het bijzonder gaat het om de markt voor zware stookolie en die van de lichte soort — moeten worden onderzocht.

Allerwegen ontmoet men het argument, dat in 1970 de vraag naar stookolie en dan vooral de zware kwaliteit buitengewoon sterk is toegenomen. De algemene hoogconjunctuur, de abnormaal hoge behoeften van bepaalde thermische elektrische centrales door onvoldoende kolenaanbod en tekort aan waterkracht, de voorraadvorming voor de komende winter en, last but not least, de „energicrisis” in de Verenigde Staten worden als even zo veel vraagopdrijvende oorzaken naar voren gebracht. Ongetwijfeld heeft men zelden met een zo ongelukkige samenloop van omstandigheden te maken gehad. Maar ook in voorgaande jaren is het verbruik van stookolie vaak sprongsgewijs gestegen. Jaarlijkse stijgingen van 10 tot 15% voor de zware soort en tot 20% voor de lichte heeft men in 1963, 1964 en 1969 in de EEG geregistreerd; in geen van die jaren heeft dat tot prijsstijgingen geleid.

Een geheel nieuw element is eigenlijk alleen het energietekort in de Verenigde Staten. Vooral onverwachte storingen bij de atoomcentrales en onvoldoende brandstofvoorziening voor de klassieke thermische centrales brengen daar de energiehuishouding in gevaar. Indirect verscherpt dit tekort de moeilijkheden in de EEG, want de Amerikaanse elektriciteitsproducenten verhogen zo veel mogelijk de aanvoer van zwavelarme zware stookolie uit Westeuropese produktie. Reeds in 1969 bedroeg de netto uitvoer naar derde landen meer dan 10% van de produktie van residuele stookolie in de EEG en dit percentage zal in 1970 waarschijnlijk nog oplopen. Men zou dus in eerste aanleg kunnen zeggen dat, behalve de buitengewone toename van de binnenlandse vraag, de uitvoer naar de Verenigde Staten en naar andere derde landen de extra prijsstijging van zware stookolie heeft veroorzaakt.

Maar dit is niet alles. Medio 1970 was het prijsverschil van de beide soorten stookolie met de concurrerende energiedragers zo groot geworden, dat een prijsverhoging niet meer kon schaden. Inmiddels werd immers meer dan de helft van de substitueerbare energie in de EEG in de vorm van stookolie verbruikt tegen minder dan een kwart in 1959, tien jaar tevoren. Bo-

vendien werd het steeds duidelijker dat de technologie der atoomcentrales nog steeds in de kinderschoenen steekt en dat men voor een zekere elektriciteitsvoorziening nog altijd op thermische centrales moet kunnen terugvallen. En ook daar verkeert stookolie ondanks een prijsverhoging in een gunstige concurrentiepositie.

Bij aardgas, beter natuurlijk gas genoemd¹, lijkt de kostenstructuur op het eerste gezicht meer op die van steenkool dan van aardolieproducten. Omdat zowel steenkool als aardgas voornamelijk binnen West-Europa zelf gewonnen worden, heeft voor beide energiedragers de toegevoegde waarde een overheersende betekenis. De produktiewaarde tegen factorkosten bestaat in beide gevallen voor rond 70% uit toegevoegde waarde. Verder gaat de gelijkenis echter niet op, want de loonkosten spelen bij de aardgasproduktie slechts een ondergeschikte rol. Het zijn de zogenaamde „overige inkomens” (overige in de zin van andere dan loon- en kapitaalinkomens), die domineren en deze post bestaat voor het leeuwendeel uit winsten. Men kan aannemen, dat de toegevoegde waarde bij de Nederlandse aardgaswinning voor bijna tweederde uit winstinkomen bestaat en de verhoudingen zijn in de andere aardgasproducerende landen van de EEG niet fundamenteel verschillend. Nu moet hier onmiddellijk aan worden toegevoegd, dat deze winsten in Nederland voor meer dan 70% aan de overheid toevallen en ook elders in de EEG zijn de aardgasproducenten niet de enige begunstigde. Maar de precieze omvang van de winst, die aan deze producenten toevloeit, is voor ons betoog niet belangrijk. Het gaat erom, dat bij natuurlijk gas loonsverhogingen, noch toename van de grondstofkosten tot prijsstijging dwongen.

Dat een prijsstijging in de laatste maanden toch heeft plaatsgevonden, zij het praktisch alleen voor industrieel verbruik en niet overal in de Gemeenschap, vindt zijn oorzaak dan ook nagenoeg geheel in factoren aan de vraagzijde. Om verschillende redenen van openbaar belang of van ondernemingspolitieke aard wenst men veelal de penetratie van het aardgas niet te snel te laten verlopen en ook niet in hetzelfde tempo bij alle verbruikersgroepen. De prijs is daarvoor meestal het beste instrument en zo heeft men op diverse manieren de aardgasprijs aan die van de belangrijkste concurrerende energiedragers gekoppeld, het meest in de vorm van „Preisgleitklauseln”, zoals dat in het Duits zeer passend heet. In feite was zelfs bij industrieel verbruik deze koppeling niet volledig en zijn de aardgasprijzen meestal minder sterk gestegen dan die van residuele stookolie. Voorzover de prijsstijging van natuurlijk gas niet werd opgeslokt door een kostenverhoging van de intermediaire leveringen, afkomstig van andere bedrijfstakken, of van de afschrijvingen, is vanzelfsprekend de „producenten rent” toegenomen.

Vooruitzichten

Hiermee zijn de oorzaken van de reuzensprong in de processie van dit jaar voldoende doorgelicht. Rest ons nog een enkel woord aan de erop volgende teruggaande beweging te wijden.

Over de ontwikkeling in de komende maanden en jaren hoort men reeds nu de meest tegenstrijdige meningen, maar het is wel duidelijk, dat de aardolieprijzen, en in de context van dit onderzoek de stookolieprijzen, een sleutelpositie zullen blijven innemen. Veel hangt

daarbij af van de hoogte der vrachtkosten in de naaste toekomst.

Enkele tekenen wijzen in de richting van een ontspanning bij het vervoer. De produktie in Libië begint weer een normale omvang te krijgen en minder scheepsruimte is dus nodig om dezelfde hoeveelheid ruwe olie naar West- en Zuid-Europa te brengen. Een reorganisatie van bepaalde bevoorradingsstromen, die elkaar kruisen, kan eveneens additionele vervoerscapaciteit beschikbaar maken. Maar het belangrijkste is de vergroting van de wereldtankervloot die, naar het schijnt, in de tweede helft van dit jaar en in 1971 relatief snel zal verlopen door het in de vaart brengen van nieuwe schepen. De meeste andere overwegingen op dit gebied zijn van speculatieve aard — we denken aan reparatie van de Tapleiding in Syrië en heropening van het Suezkanaal — of werken pas op lange termijn, zoals de aanleg van nieuwe en veiligere pijpleidingen naar de Middellandse Zee en de exploitatie van nieuw ontdekte oliebronnen in Noordwest-Europa en Alaska.

Het lijkt er evenwel ook op, dat de vermindering van de transporttarieven voor een gedeelte gecompenseerd zal worden door een verhoging van de produktiekosten. Deze factor, die bij de prijsstijging van de laatste maanden nog niet sterk heeft doorgewerkt, zal waarschijnlijk steeds grotere betekenis krijgen. De spectaculaire stijgingen, die in Algerije en vooral in Libië recentelijk zijn afgedwongen, dreigen in het Midden-Oosten een echo te vinden en een gemiddelde verhoging van de f.o.b.-prijs met eenderde tot de helft lijkt op langere termijn niet uitgesloten. Bij daling van de vervoerstarieven zal deze kostenstijging eerst goedge maakt moeten worden voordat de prijs van ruwe aardolie in West-Europa weer terugloopt.

In welke omvang een dergelijke prijsdaling door verlagingen van de stookolieprijzen zal worden gevolgd, ligt nog geheel in de schoot der toekomst verborgen. Sommige vraagopdrivende omstandigheden, zoals de lage produktie van enkele waterkrachtcentrales, de voorraadvorming en de wintertemperatuur, zijn van toevallige aard of vormen slechts een seizoencomponent. Van enkele andere factoren echter, zoals het energietekort in de Verenigde Staten, dreigt de invloed duurzamer te worden. Men spreekt in dat land reeds van „de grootste energieschaarste van deze eeuw” en vooral de sterke Amerikaanse vraag naar zwavelarme zware stookolie zou voor West-Europa blijvende repercussies kunnen veroorzaken.

Dat ook op langere termijn aardgas bij de verschillende verbruikstypen goedkoper zou kunnen blijven dan lichte of zware stookolie, hoeft niet in alle omstandigheden tot prijsdruk op het olieproduct te leiden, omdat de producenten van aardgas en stookolie veelal dezelfde zijn. Ook van de zijde der kolen is geen druk op de prijzen te verwachten, tenzij de subsidiëring aanzienlijk toeneemt.

Het is altijd moeilijk geweest energieprognoses op te stellen. De situatie is op het ogenblik des te ondoorzichtiger, omdat meer dan ooit internationale politieke omstandigheden een rol spelen en onvoorziene ernstige

¹ De term natuurlijk gas omvat behalve aardgas ook aardoliegas en betreft dus al het primaire gas, onverschillig of het samen met aardolie wordt geproduceerd of niet.

Pensioenfinanciering en de nationale besparingen

DRS. R. IWEMA*

Hij die het zaakregister van een willekeurige jaargang van *ESB* naziet, wordt getroffen door de frequentie waarmee daarin het pensioenvraagstuk ter sprake wordt gebracht. Niettemin komt daarbij een belangrijk aspect van dit vraagstuk in het algemeen slechts in beperkte mate aan de orde, te weten *het effect van de pensioenregeling op de omvang van de nationale besparingen*.

Een uitzondering op deze regel vormen de beschouwingen van de actuaris W. B. Koelman, „Een nieuwe pensioenstrategie; een betaalbaar, rechtvaardig en welvaartsvast pensioensysteem is voor iedereen mogelijk” in *ESB* van 11 en 18 november jl. De schrijver betreft nl. bij de verdediging van zijn voorstel, dat in feite op een vorm van omslagfinanciering neerkomt, de nationale besparingen op uitvoerige wijze in zijn betoog. Daar de ondergetekende, juist op grond van de repercussies die de pensioenfinanciering op de omvang van de besparingen heeft, tot een ondubbelzinnige voorkeur voor het kapitaaldekkingstelsel komt, vormen de uiteenzettingen van de heer Koelman voor hem een uitdaging. Een uitdaging nl. om zijn eigen gedachtengang terzake te ontwikkelen en die, waar dat dienstig lijkt, met die van Koelman te confronteren.

Het wezen van kapitaaldekking- en omslagstelsel

Het doel van een pensioenregeling is het bewerkstelligen van een bepaalde inkomensverdeling van het individu in de tijd, nl. tussen zijn actieve en zijn post-actieve periode. Bij financiering van de pensioenvoorziening via het kapitaaldekkingstelsel geschiedt dit door middel van inkomensoverdracht door in beginsel hetzelfde individu van zijn actieve naar zijn post-actieve levenstijd. Bij financiering met behulp van het omslagstelsel gebeurt het door in-

komensoverdracht van de actieve individuen aan de post-actieve.

Dit onderscheid wordt door Koelman gerelativeerd met een beroep op een uitspraak van Prof. Dr. A. van Doorn op de WSI-conferentie d.d. 31 mei 1969, inhoudende dat de complete set van pensioenvoorzieningen in een land in wezen op omslag is gebaseerd, ongeacht het financieringssysteem. Nu kan inderdaad worden gesteld dat het levensonderhoud van de post-actieven vanzelfsprekend altijd door de contemporaine volkshuishouding wordt opgebracht. In zoverre draagt de actieve generatie in beide financieringstelsels de oudedagsvoorziening van de post-actieve tijdgenoten. Dit behoeft echter reeds geenszins te betekenen dat de draagkracht van de actieve generatie bij beide stelsels dezelfde is. Indien en voor zover bij het kapitaaldekkingstelsel de omvang der nationale besparingen en daarmee de toekomstige draagkracht van de volkshuishouding hoger is dan bij het omslagstelsel, vertonen beide stelsels vanuit macro-economisch gezichtspunt al een wezenlijk onderscheid. Hierop werd door Prof. Ch. Glasz reeds gewezen op de algemene vergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde van 28 november 1964.

Een toetssteen voor de pensioenregeling

Gezien de investeringstaken die onze volkshuishouding nog voor de boeg heeft, en waarvan die ter verbetering, resp. ter vermindering van verdere verslechtering van het milieu in de ruimste zin een snel groeiend bestanddeel uitmaken, ga ik

---

* *De heer Iwema is hoofd van de afdeling Macro-Economisch Onderzoek van het Nederlands Economisch Instituut.*

---

storingen kunnen optreden. Het risico, dat de schattingen niet bewaarheid worden, is zeer groot. Dit ondervindt in Nederland momenteel met name het Centraal Planbureau, dat in zijn prognoses voor 1973 schreef:

„Ontwikkelingen van kostprijsbepalende factoren bij de winning van ruwe aardolie zijn moeilijk voorspelbaar. In verband hiermede zijn de prijsramingen voornamelijk gebaseerd op de verwachte ontwikkeling van de vrachttarieven, omdat hierin enig inzicht bestaat.

Voor de ramingsperiode wordt op grond van de voortschrijdende rationalisatie van het transport verwacht dat de invoerprijzen van ruwe aardolie verder zullen dalen. Bovendien gaan de dichterbij gelegen winningsgebieden in Afrika naar verhouding meer olie leveren, zodat de voersafstand gemiddeld kleiner wordt. Op grond van deze factoren kan de daling van de invoerprijs van ruwe aardolie

op ongeveer 2 à 3% per jaar worden gesteld. Gebleken is dat de producentenprijs van oliederivaten met een elasticiteit van 0,8 veranderingen van de c.i.f.-prijzen van ruwe aardolie pleegt te volgen. Aangenomen is dat dit ook in de komende jaren zal gebeuren. Voor de prijs van derivaten wordt derhalve een daling van gemiddeld ca. 2% aangehouden².”

Om deze raming uit te laten komen, zou een reuzensprong terug nodig zijn. Het lijkt er op dat de declinemers aan de energieprocessie daarvoor te veel lood in de schoenen hebben.

K. Zijlstra

---

² „*De Nederlandse economie in 1973*”, deel II, blz. 300.

ervan uit dat ons land zich in de voorzienbare toekomst geen beduidende verlaging van de nationale spaarquote zal kunnen veroorloven. Hoogstwaarschijnlijk is dit een minimumeis en zou een verhoging van de spaarquote alleen maar welkom zijn. Indien de particuliere spaarquote door een pensioenregeling zou worden aangetast, zou compensatie van dit effect theoretisch op tweeërlei wijze kunnen plaatshebben. In de eerste plaats zou de spaarquote van de overheid in beginsel evenveel kunnen worden verhoogd als de particuliere spaarquote zou zijn verlaagd. Daar de overheidsbestedingen, zoals de praktijk leert, uitermate moeilijk structureel naar beneden te schroeven zijn, doch integendeel een stijgende trend vertonen, zou vergroting van de overheidsbesparingen alleen door extra belastingverhoging te realiseren zijn. De tweede theoretische mogelijkheid tot compensatie van een eventuele nadelige repercussie van een pensioenregeling op de particuliere spaarquote ligt in het creëren van andere vormen van gedwongen particuliere besparingen, zoals het spaar- en investeringsloon.

Voor een volkomen adequate pensioenvoorziening zijn echter aanzienlijke premiebetalingen, die een relatief zware last op de werkende generatie leggen, onvermijdelijk. Het lijkt daarom een weinig realistische propositie om te trachten van deze generatie gelijktijdig — naast hun vrije besparingen — nog extra besparingen van betekende omvang af te dwingen. Iets dergelijks geldt ten aanzien van de mogelijkheid tot een aanzienlijke extra belastingverhoging.

De mogelijkheid tot creatie van relatief omvangrijke gedwongen extra besparingen *buiten de pensioenregeling* om moet daarom zowel in de particuliere als in de overheids sfeer mijns inziens niet hoog worden aangeslagen. Ik meen daarom dat Koelman zich buiten de realiteit begeeft wanneer hij schrijft: „Zelfs al zou het zo zijn dat door dit nieuwe systeem een minder gunstige injectie voor de spaarquote te verwachten zou zijn, dan zou dit op andere gebieden moeten worden gecompenseerd”. Hiertegenover zou ik willen stellen dat een pensioenregeling, die de particuliere spaarquote in betekende mate zou aantasten, vanuit macro-economisch gezichtspunt als ongewenst moet worden beschouwd.

Aard en omvang der pensioenbesparingen

De pensioenbesparingen bestaan uit het positieve verschil tussen de door de pensioenfondsen en levensverzekeringmaatschappijen jaarlijks ontvangen premies en dotaties, vermeerderd met de op de belegde premies en dotaties gekweekte rente enerzijds en de jaarlijkse pensioenuitkeringen anderzijds. Blijkens de Nationale Rekeningen van het Centraal Bureau voor de Statistiek bedroegen de pensioenbesparingen van gezinshuishoudingen via levensverzekeringmaatschappijen en pensioenfondsen in 1968 5,0% van het netto nationale inkomen tegen marktprijzen. Wanneer we afzien van de dotaties van bedrijfsleven en overheid aan de pensioenfondsen, die van relatief geringe omvang zijn (in 1968 resp. 0,5% en 0,4% van het nationale inkomen), zijn dit de pensioenbesparingen.

In de Nationale Rekeningen wordt daarbij geen rekening gehouden met de verdeling van de premielast over de werkgever (bedrijfsleven of overheid) en de werknemer. Dat lijkt ook zinvol daar, zoals Prof. Dr. J. Tinbergen in zijn „Theory of the optimum regime”, *Selected Papers*, Amsterdam 1959, blz. 298 opmerkt, beide in feite door de werknemer gedragen worden.

Het effect van omslagfinanciering voor de pensioenbesparingen der gezinshuishoudingen

Gesteld dat een bevredigende pensioenvoorziening voor alle Nederlanders zou worden ingevoerd, geheel gefinancierd via het omslagstelsel. Wat zou er dan gebeuren met de bestaande pensioenfondsen en -besparingen? Daar de fondsen hun zin verloren zouden hebben, is de meest voor de hand liggende veronderstelling dat ze niet meer via premiebetalingen zouden worden aangevuld, terwijl hun rente-opbrengst in mindering op de te betalen omslagpremie zou worden gebracht. Daarenboven ligt het in de lijn der verwachtingen dat ook de fondsen zelf geleidelijk zouden worden geliquideerd door ze voor pensioenuitkeringen — waar ze uiteindelijk voor bestemd waren — te gebruiken. Een en ander lijkt ook de gedachtengang van Koelman. Onder het hoofd „Overgangsmatregelen” stelt hij o.m.: „dat het mogelijk is om de tot nu toe op traditionele wijze opgebouwde pensioenrechten in het nieuwe systeem te incorporeren”. Als eerste noodzakelijke stap daartoe noemt hij: „De bestaande rechten worden premievrij gemaakt op grond van de aanwezige premiereserve bij het betreffende verzekeringsinstituut”. De procedure leidt dan tot „een getemporeerde conversie van onderliggende premiereserves in — door de overheid uitgegeven — welvaartsvaste promessen”. En onder het hoofd „Gelijkmatige financiering” schrijft Koelman o.m. dat de voor conversie in aanmerking komende vermogensbestanddelen „kunnen worden aangewend om het bijdragepercentage in een overgangperiode van bijv. tien jaar belangrijk lager te stellen dan de berekende gemiddelde 25%”.

Dit alles betekent echter in de eerste plaats een daling van de particuliere spaarquote — rekenend met de cijfers van 1968 — met niet veel minder dan de bovengenoemde 5% van het nationale inkomen, als gevolg van het stopzetten van de verdere uitbouw der bestaande fondsen. In de tweede plaats brengt de bestemming dezer fondsen in de overgangperiode nog een extra jaarlijkse ontsparing met zich. Deze macro-economische consequentie van het omslagstelsel zou onverminderd van kracht blijven, ook indien dit stelsel, als gevolg van de specifieke vorm waarin het wordt gegoten, door de participanten micro-economisch als kapitaaldekkingssstelsel zou worden ervaren. Koelman daarentegen meent dat invoering van zijn als kapitaaldekkingssstelsel vermorde omslagstelsel een neutraal effect op de spaarquote zal hebben en probeert dit te adstrueren aan de hand van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds. Hij gaat er daarbij — for the sake of the argument — van uit dat de pensioenpremie geheel door de overheid zouden worden betaald.

Zijn betoog loopt als volgt: hij constateert een positief verschil tussen de jaarlijkse pensioenbijdragen en -uitkeringen dat, bij zijn uitgangspunt, in grote lijn weer door de overheid wordt „teruggeleend” en geïnvesteerd. Indien nu het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds volgens het omslagstelsel zou gaan functioneren, dan zou de overheid haar pensioenbijdragen kunnen verlagen tot het bedrag der uitkeringen en het bovengenoemde verschil rechtstreeks kunnen investeren (d.w.z. zonder dat zij het eerst behoeft te betalen en het daarna weer terug moet lenen). M.a.w., aldus Koelman, het gehanteerde financieringsstelsel heeft geen invloed op de spaar- en investeringsquote.

Tegen dit betoog zijn evenwel ernstige bezwaren aan te voeren. Daar het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds zich nog in de opbouwfase bevindt — o.m. als gevolg van de stijging van het aantal participanten en daarmee van de

relatief jeugdige populatie — overtreffen de premiebetalingen thans inderdaad de pensioenuitkeringen en zou overgang op het omslagstelsel thans derhalve tot lagere premiebetalingen leiden. Betekent deze premieverlaging echter ook een lastenverlaging voor de overheid? Om deze vraag te kunnen beantwoorden dienen we ons allereerst te realiseren dat het er hierbij niet om gaat wie de lasten betaalt, maar wie ze draagt. Welnu, als Tinbergen gelijk heeft is het uiteindelijk de werknemer, i.c. de ambtenaar, die de premielast draagt. Maar als de werknemer de premielast draagt impliceert dit dat de lastenverlaging ook hem en niet de werkgever, i.c. de overheid, ten goede komt.

Dit is ook de mening van Prof. Dr. W. Eizenga, in zijn preadvies van 1964 voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde over waarde- c.q. welvaarts vaste pensioenaanspraken. Nadat hij heeft vastgesteld dat overgang van het kapitaaldeckings- op het omslagstelsel in de gegeven constellatie tot premieverlaging zou voeren, merkt hij op blz. 48 van bedoeld preadvies het volgende op:

„Er is alle reden voor om te verwachten dat het bedrag waarmee de premiebetalingen zullen verminderen, toevalt aan de werknemer. Deze immers zou de beloning van zijn arbeidsprestatie kunnen zien als bestaande uit het loon tezamen met de sociale lasten. Ook de werkgever beschouwt de sociale lasten als arbeidskosten. Het lijkt in de rede te liggen dat zeker na enkele jaren het bedrag waarmee de premiebetaling afneemt in het gewone loon wordt geïncorporeerd.”

Wanneer het echter niet de overheid, resp. de particuliere werkgever, maar de ambtenaar, resp. de particuliere werknemer is, naar wie de voormalige pensioenbesparingen als inkomensverhoging toevoelen, dan zal van deze besparingen ook niet meer in stand blijven dan maximaal met de som van de marginale belasting- en spaarquotes van de ambtenaar of particuliere werknemer overeenkomt. Dat hetzelfde geldt voor de zelfstandigen, in wie premiebetaler en -drager geheel samenvallen, spreekt voor zichzelf.

Hier komt nog bij dat de pensioenbesparingen niet alleen uit het verschil tussen bijdragen en uitkeringen bestaan, maar ook uit de door de fondsen gekweekte rente. Voorts worden bij overgang op het omslagstelsel — overeenkomstig de door Koelman onder het hoofd „Overgangsmaatregelen” en het hoofd „Gelijkmatige financiering” geschetste procedure — ook de fondsen geleidelijk geliquideerd. Dit alles vloeit dan niet alleen meer via een verlaagde premie naar de actieve generatie, maar voor een deel ook via een hogere uitkering naar de post-actieven. En deze laatsten onderscheiden zich van de actieven grosso modo door een lagere marginale belastingquote en een hogere marginale consumptiequote.

En tenslotte moet niet uit het oog worden verloren dat een wezenlijke verbetering van de nationale pensioenvoorziening voor verreweg de meeste Nederlanders juist niet een verlaging, maar een *verhoging* van de pensioenpremie met zich zal brengen, zodat bij hen van een „besparing” op de tot dusver betaalde premie geen sprake zal zijn. Overgang op het omslagstelsel betekent bij hen dan ook dat van de voormalige pensioenbesparingen in het geheel niets in stand blijft.

De verdere consequenties van premieverhoging voor de spaarquote worden hieronder nog afzonderlijk gezien. Alvorens daartoe over te gaan nog een enkele opmerking over het economisch handelen van hen, voor wie de nieuwe pensioenregeling bij de gegeven constellatie wél een momentele „premiebesparing” zou betekenen. Koelman stelt dat zij gezamenlijk de „gelegenheid” hebben daarmee investeringen te financieren en vervolgt:

„Tegenstanders van het systeem kunnen blijven beweren, dat degenen die in het bedrijfsleven respectievelijk in de gezinshuishoudingen de beslissingsbevoegdheid over de aanwending van besparingen hebben, deze bespaarde bedragen in feite in de consumptieve sfeer zullen aanwenden. Het lijkt ons niet mogelijk om het bewijs te leveren dat dit verschijnsel niet zou kunnen optreden. Het argument past echter niet in de opsomming van macro-economische effecten ten gevolge van een systeemwijziging.”

Aangezien de „bespaarde” premies hoogstwaarschijnlijk niet naar de werkgevers, maar naar de werknemers terug zouden vloeien, speelt het bedrijfsleven hier geen rol. Wat de gezinshuishoudingen echter betreft, alleen indien deze zich in hun micro-economische decisies lieten leiden door de uitsluitende overweging de nationale spaar- en investeringsquote in stand te houden, zou Koelman gelijk hebben. Hij geeft ons hier een fraaie variant van Hegels befaamde uitspraak: „Als de werkelijkheid niet klopt met mijn theorie, des te erger voor de werkelijkheid”.

Het effect van een adequate pensioenvoorziening voor de overige gezinsbesparingen

Een belangrijk spaarmotief voor gezinshuishoudingen wordt gevormd door de zorg voor de oude dag. Niet alleen de pensioenbesparingen via levensverzekeringmaatschappijen en pensioenfondsen, maar waarschijnlijk ook een belangrijk deel van de overige besparingen van gezinshuishoudingen dienen voor de oudedagsvoorziening. Dit geldt voor de besparingen via spaarbanken, via de aankoop van effecten en van een huis, ja zelfs voor de door particulieren in eigen bedrijf gehouden winsten. Een (verhoging van de) het individu in uitzicht gestelde pensioenuitkering kan nu, ceteris paribus, op deze overige oudedagsbesparingen in beginsel in tweeërlei richting uitwerken.

In de eerste plaats kan, daar het betrokken spaarmotief erdoor wordt verzwakt, resp. bij geheel adequate pensioenvoorzieningen verdwijnt, op deze besparingen een negatieve invloed worden uitgeoefend. In de literatuur wordt dit het *substitutie-effect* genoemd. Het is echter eveneens mogelijk dat door de (verbetering van de) pensioenvoorziening bij het individu een bewustwordingsproces in gang wordt gezet. Enerzijds komt de post-actieve periode erdoor binnen zijn gezichtskring en anderzijds gaat hij zich realiseren dat een „verzorgde” oudedag — door zelf additionele voorzieningen te gaan treffen — tot de mogelijkheden gaat behoren. In de literatuur wordt dit aangeduid als het *herkennings-effect*.

Nu ligt het enigszins voor de hand te veronderstellen dat telkens daar, waar een pensioenregeling een betrekkelijk nieuw verschijnsel is en de voorziening zich meestal ook nog op een relatief laag niveau zal bevinden, het herkennings-effect zal overheersen. Dit zal waarschijnlijk dan zo blijven, zo lang het in uitzicht gestelde pensioen van relatief geringe omvang blijft; men zal dan doorgaan d.m.v. extra besparingen een additionele oudedagsvoorziening te treffen. Naarmate echter het t.z.t. te ontvangen pensioen een hoger peil bereikt, zal waarschijnlijk het substitutie-effect belangrijker worden. Weliswaar is het een bekend verschijnsel, dat in het algemeen het aspiratieniveau stijgt, naarmate aanvankelijk gestelde doeleinden worden bereikt. Het ligt echter niet in de rede te verwachten dat een in uitzicht gestelde pensioenuitkering, die algemeen als bevredigend wordt ondervonden, nog tot belangrijke offers aan huidige consumptie ten behoeve van die in de post-actieve periode aanleiding zal geven.

Dit wordt bevestigd door onderzoeken van Ph. Cagan, weergegeven in zijn studie *The effect of pensionplans on aggregate saving*, National Bureau of Economic Research, New York 1965. Cagan onderzocht het spaargedrag in 1958 en 1959 van circa 11.000 gezinnen van, voor een deel wel en voor een deel niet aan pensioenfondsen deelnemende, Amerikaanse employés. Bij de laagste pensioenvoorzieningen — gemeten aan het werknemerspremiepercentage — bleek het herkenningseffect te overheersen. Vanaf een pensioenpremie van 3 à 4% begint evenwel het substitutie-effect de overhand te krijgen en wel mét de stijging van het premiepercentage in toenemende mate. Bij een pensioenpremie van circa 5% bleek elke dollar meer aan opgebrachte premie reeds circa \$ 0,50 minder aan overige besparingen (inclusief die via levensverzekeringmaatschappijen en huizen aankoop) met zich te brengen.

De genoemde studie is de enige mij uit de literatuur bekend, waarin de relatie tussen de omvang van door de gezinnen betaalde collectieve pensioenpremies en alle overige besparingen der betrokken gezinnen kwantitatief is onderzocht. Wel ligt hier voor mij het resultaat van een — eveneens Amerikaans — onderzoek, dat een verwant thema behandelt, nl. dat van G. Katona: *Private pensions and individual saving*, University of Michigan, 1965. Daarin werd evenwel niet de invloed van de omvang der pensioenvoorzieningen op de overige besparingen der betrokken gezinnen geanalyseerd, doch slechts de invloed van de *af of niet aanwezigheid* van pensioenvoorzieningen. Bovendien werden in dit onderzoek alleen de zgn. discretionaire, d.w.z. de niet-contractuele, gezinsbesparingen betrokken. Dat Katona geen significante invloed kon aantonen lijkt me voor het nu aan de orde zijnde vraagstuk dan ook niet zeer relevant.

Het resultaat van een Amerikaans onderzoek, dat bovendien met behulp van reeds meer dan tien jaar oud statistisch materiaal plaatsvond, behoeft niet zonder meer voor ons land toepasselijk te zijn. Daarom is hieronder getracht met behulp van regressie-analyse de invloed te meten, welke wijzigingen in de premiebetalingen voor pensioenvoorzieningen (inclusief AOW) in Nederland over de periode 1949 tot en met 1968 op alle overige besparingen van gezinshuishoudingen hebben uitgeoefend. Als verklarende grootheid voor de omvang der gezinsbesparingen, exclusief die ten behoeve van de pensioenvoorziening, is naast de betaalde pensioenpremiesom het beschikbaar gezinsinkomen gekozen. Op grond van multicollineariteit zijn alle grootheden vervangen door hun eerste differenties. Deze procedure pleegt weliswaar de correlatiecoëfficiënt niet onaanzienlijk te verlagen, doch verkleint tevens de standaardfouten van de regressiecoëfficiënten, waardoor de invloed van elk der verklarende grootheden afzonderlijk betrouwbaarder wordt gemeten.

De gevonden regressievergelijking heeft de volgende gedaante:

$$Y = 0,35X_1 - 1,03 X_2 \quad R = 0,68$$

(0,09)   (0,38)

waarin:

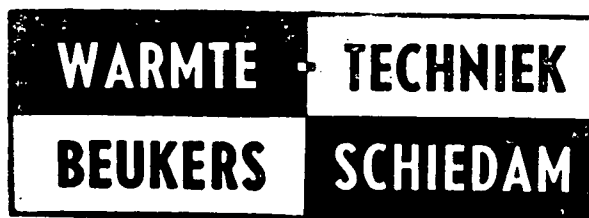
Y = de gezinsbesparingen exclusief die ten behoeve van de pensioenvoorziening,

X_1 = het totale beschikbare inkomen van gezinshuishoudingen,

X_2 = de betaalde pensioenpremiesom (inclusief AOW-premies)

(alle gemeten in eerste differenties)

Het cijfermateriaal is ontleend aan de Nationale Rekeningen van het CBS. De getallen tussen haakjes zijn de stan-

(I.M.)

daardfouten van de regressiecoëfficiënten; R is de multipele correlatiecoëfficiënt.

Daar het hier niet om een volledige verklaring van de omvang der gezinsbesparingen, doch slechts om de meting van de invloed daarop van de pensioenvoorziening begonnen is, is de — matige — hoogte van R slechts van betrekkelijke betekenis. De residuen vertonen geen systematisch beeld. De gevonden regressievergelijking geeft aan dat tegenover elke extra gulden aan premiebetaling een vermindering van de overige besparingen van gezinshuishoudingen met eveneens circa een gulden staat. Deze uitkomst kan niet zonder meer vergeleken worden met die van Cagan. Door Cagan — evenals door Katona — werden immers uitsluitend de gezinsbesparingen van werkenden onderzocht, terwijl de besparingen van gezinshuishoudingen uit de Nationale Rekeningen ook die van de post-actieven omvatten. Dat betekent dat hierboven tevens het effect op de totale gezinsbesparingen is gemeten dat uitgaat van overheveling van inkomen van de actieve naar de post-actieve bevolking. In het algemeen wordt verondersteld dat ook dit effect — geheel in overeenstemming met de bedoeling van de pensioenvoorziening — negatief is. De som van dit laatste effect en dat, wat ik nu maar gemakshalve het „Cagan-effect” noem, wordt door de coëfficiënt van — 1,03 uitgedrukt. Gezien de standaardfout van deze coëfficiënt mag overigens aan zijn absolute hoogte geen al te grote waarde worden toegekend; hij is echter onmiskenbaar duidelijk negatief. Hierbij bedenke men dat het gemiddelde niveau van de pensioenvoorziening over de beschouwde periode nog relatief bescheiden was.

De bovenstaande analyse voert, tezamen met de eerder genoemde studie van Ph. Cagan, tot de conclusie dat een verhoging van de collectieve pensioenvoorziening, zodra de laatste een bepaald minimumniveau heeft overschreden, waarschijnlijk in een aanmerkelijke reductie van de overige gezinsbesparingen resulteert. Het lijkt dan ook gerechtvaardigd te veronderstellen dat deze besparingen, voor zover voor oudedagsvoorziening bestemd, bij optrekking van de collectieve pensioenvoorziening tot een algemeen als bevredigend ervaren niveau geheel of vrijwel geheel zullen verdwijnen. Deze overige gezinsbesparingen bedroegen blijkens de Nationale Rekeningen in 1968 5,9% van het netto nationale inkomen tegen marktprijzen. Doordat nog steeds onvoldoende inzicht in de individuele spaarmotieven bestaat, kan niet worden vastgesteld welk gedeelte van de bovenbedoelde 5,9% uiteindelijk voor oudedagsvoorziening in een of andere vorm is bestemd. Het lijkt mij echter een voorzichtige veronderstelling ongeveer de helft als zodanig te beschouwen, d.i. circa 3,0%.

Het hierbedoelde ontsparringseffect van een verbetering van de nationale pensioenvoorziening kan zowel bij het kapitaaldeckingsstelsel als bij het omslagstelsel verwacht worden. Bij het eerstgenoemde stelsel staan hier evenwel de pensioenbesparingen tegenover, terwijl dat bij het laatstgenoemde stelsel niet het geval is en dat is nu precies het wezenlijke verschil. Ook Koelman erkent het mogelijke ontsparringseffect van een pensioenverbetering. Hij doet echter minder op het effect van een in uitzicht gestelde dan van een reeds verstrekte pensioenverhoging als hij het volgende opmerkt: „Vanzelfsprekend wordt de verhouding tussen directe bestedingen en besparingen wel beïnvloed door een eventuele verhoging van het totaal der pensioenuitkeringen. Wanneer alle inactieven gezamenlijk ineens een bedrag van bijv. f. 2 mrd. meer consumeren, zullen de besparingen met hetzelfde bedrag moeten verminderen indien de consumptie van de actieven niet terugloopt”. Tot zover akkoord (de tweede zin is zelfs een tautologie), maar de schrijver vervolgt: „Dit effect treedt echter zowel op bij het kapitaaldeckingsstelsel als bij het omslagstelsel. Het tast dan ook onze stelling in het geheel niet aan”. Dat laatste doet het wel degelijk, omdat dergelijke plotselinge verhogingen van de pensioenuitkeringen bij het kapitaaldeckingsstelsel niet voorkomen.

Vermoedelijk heeft Koelman ook zo'n verhoging ineens op het oog als hij schrijft: „Voor de gepensioneerden bestaat niet meer de noodzaak om eventuele spaargelden voor directe consumptie aan te wenden”. Ook deze gedeeltelijke compensatie voor ontsparringseffecten heeft een wankel basis; het wegvallen van die *noodzaak* behoeft geenszins te verhinderen dat aan deze gelden toch hun oorspronkelijke bestemming wordt gegeven.

Conclusies

Invoering van een algemeen als adequaat beschouwde pensioenvoorziening op basis van omslagfinanciering zou de nationale spaarquote langs drie wegen aantasten. Ten

eerste door de geleidelijke liquidatie der bestaande fondsen, in de tweede plaats door het wegvallen van het overgrote deel van de pensioenbesparingen der gezinshuishoudingen en ten derde door het verdwijnen van naar schatting circa de helft van de overige gezinsbesparingen (substitutie-effect). Ook indien de fondsen niet geliquideerd zouden worden, zou nog een daling van de nationale spaarquote met naar schatting 7 à 8% van het nationale inkomen kunnen worden verwacht, hetgeen macro-economisch volstrekt onaanvaardbaar zou moeten worden geacht. Overigens zou juist uit macro-economische overwegingen besloten kunnen worden niet alleen de bestaande fondsen in stand te houden, doch ook de gekweekte rente niet voor uitkeringen te bestemmen. Blijkens de Nationale Rekeningen zou dit bij de huidige constellatie betekenen dat iets meer dan de helft van de pensioenbesparingen in stand zou blijven. De rest vormt echter tezamen met de te verwachten daling van de overige gezinsbesparingen toch nog ca. 5% van het nationale inkomen, waarmee ook deze voor de nationale besparingen meest gunstige variant veroordeeld is.

Leidt het voorgaande tot verwerping van het omslagstelsel, het betekent niet dat een *gemengd financieringsstelsel* te allen tijde macro-economisch onacceptabel behoeft te zijn. Teneinde aan gerechtvaardigde wensen van post-actieven en oudere actieven tegemoet te komen is — althans tijdelijk — een gemengd financieringsstelsel denkbaar dat de nationale besparingen niet aantast. Daarbij zal dan echter wel zoveel ruimte aan het kapitaaldeckingsstelsel moeten worden gegeven dat de pensioenbesparingen niet slechts geheel in stand blijven, doch ook nog in voldoende mate blijven groeien. In voldoende mate, nl. om nadelige repercussies van een adequate pensioenvoorziening op de overige gezinsbesparingen te compenseren, resp. zo mogelijk nog enkele procenten aan de particuliere spaarquote toe te voegen.

R.I.

Europa-bladwijzer

(Vervolg van blz. 1234)

wezenlijke structuurverandering gericht.

Afgerond is ook het mededingingsbeleid in het afgelopen jaar en wel naar beneden. Eind mei werd afgekondigd dat concentraties van kleine en middelgrote ondernemingen in het algemeen niet onder de verbodsbepalingen van het Verdrag van Rome vallen. Aan de hand van enkele duidelijke vuistregels kunnen deze ondernemingen zelf vaststellen of afspraken moeten worden aangemeld.

Schaduwzijden

Wanneer we op dit punt deze kroniek zouden afsluiten, zou een te optimistisch beeld van het jaar 1970 zijn ge-

schetst. Er zijn ook minder prettige feiten en ontwikkelingen te melden. De economische verhouding met de Verenigde Staten is niet veel beter geworden. Wel is enige malen overleg gepleegd om over de problemen te spreken. Aangezien door de Mills-Bill een wereldhandelsoorlog dreigt, kunnen we opmerken dat zolang de heren nog met elkaar praten er niet gevochten wordt. In het GATT is een soort „bridge-club” gevormd, waarin de Verenigde Staten, Engeland, Japan en de Europese Gemeenschap overleggen over hun handelsproblemen. Het spel wil echter nog niet erg vlotten.

Zag het er na de Haagse top van vorig jaar naar uit dat de crisis van Euratom verleden tijd geworden was, uit de gebeurtenissen van 1970 valt op te maken dat deze crisis nog steeds voortduurt. Een vergadering van de Raad van Euratom over nucleaire

problemen en wetenschappelijk en technisch onderzoek in oktober leidde volgens waarnemers tot „l'echec total”.

Een versterking van de instellingen heeft ook dit jaar niet plaatsgevonden, tenzij men de schuchtere uitbreiding van de budgettaire bevoegdheden van het Europese Parlement als zodanig zou willen beschouwen. Het pleidooi voor het „onverwijld” houden van algemene verkiezingen voor het Europese Parlement, dat Jean Rey in zijn al aangehaalde rede voerde, is niet in vervulling gegaan en in de Raad wordt het Akkoord van Luxemburg nog steeds als een heilige koe behandeld.

De gebruikelijke jaarlijkse marathon die vorige week in Brussel is gehouden, is niet vlot verlopen. Zou men het jaar '70 aan de resultaten van deze marathon afmeten, dan lijkt er weinig reden tot optimisme te zijn. Had men echter mogen verwachten dat de Zes hun

grootste problemen wel even in Kerststemming zouden hebben geregeld? Neem nu de beraadslaging over een gemeenschappelijk standpunt voor de onderhandelingen met Engeland over de financiering van de Gemeenschap. De Europese Commissie had een overgangstermijn van vijf jaar voorgesteld, gelijk aan die van de industriële en de agrarische produktie. Engeland stelde vorige maand een overgangperiode van acht jaar voor. Wat zien we nu aan de conferentietafel gebeuren? De Zes minus Frankrijk toonden zich bereid het Engelse standpunt praktisch over te nemen met als motief dat de Zes er ook acht jaar over doen. Frankrijk heeft zich daartegen verzet. Helemaal onbegrijpelijk is dat niet. De termijn van vijf jaar van de Commissie is namelijk ook heel goed te verdedigen, want hij loopt gelijk met de laatste vijf jaar van de overgangperiode van de Zes. En bovendien: het zou zeker niet passen in de stijl van onderhandeling die Frankrijk nu eenmaal de beste acht, zo direct aan de wensen van de wederpartij toe te geven.

De Ministerraad kon tijdens deze marathon evenmin tot een beslissing

over de monetaire unie komen. De eerste etappe zou op 1 januari 1971 moeten ingaan. In onze kroniek van 25 november is reeds uiteengezet dat de tegenstanders van Frankrijk o.i. wel overdreven dogmatisch te werk gaan als zij de Commissie-voorstellen bestrijden. Misschien is dat echter toch nodig om ze tenslotte aanvaard te krijgen; voor de Fransen gaan ze nog te ver.

De gebeurtenissen van de laatste maanden blijken het wantrouwen tegen de Franse politiek weer versterkt te hebben. De Gaulle mag dan dood en begraven zijn, zijn geest schijnt nog een grote invloed uit te oefenen, en niet alleen in de Parijse gemeenteraad! Toch menen wij dat ook nu weer de zaken te simpel worden voorgesteld als de Franse politiek als zwart en die van de andere protagonisten als wit wordt afgeschilderd. En in ieder geval: tot resultaten kan men alleen maar komen als men rekening houdt met de mentaliteitsverschillen van alle betrokkenen.

Europa-Instituut Leiden

verheffen. Wel wordt met zeker vertrouwen in de parlementaire behandeling gesproken over de „Wet Toezicht Kredietwezen 1971”. Dit zal dan de derde wet zijn (de andere dateren van 1952 en 1956) welke nadere uitvoering moet geven aan het in het beroemde artikel 9 van de Bankwet 1948 gestelde. Artikel 9 sub 3 vermeldt dat de Bank het toezicht op het kredietwezen uitoefent en lid 4 stelt dat hiervoor een nadere wettelijke regeling zal komen.

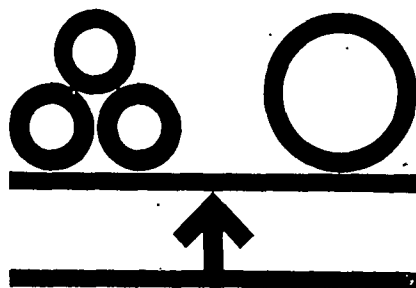
De bankeconomen beleven een interessante tijd. Zojuist is de WTK verschenen. Tezelfdertijd worden voorstellen ingediend ter verkrijging van een grotere doorzichtigheid van de kapitaalmarkt (in casu door aanmelding van onderhandse leningen van 2½ ton en meer). Even later komen de discussies inzake het stijgingspercentage voor 1971 — of althans de eerste 4 maanden van 1971 — van de toelaatbare kredietexpansie (hoe lager, hoe meer strafdeposito met alle verkrappende gevolgen voor de geldmarkt).

De discussies over lonen en prijzen zijn nog in volle gang, voor de SER overigens niet meer dan een

inleiding op een discussie over het gehele conjunctuurpolitieke instrumentarium. En zo kan men doorgaan. Soms bekruipt een bankeconoom het aangename gevoel dat hij zich waarlijk anticyclisch gedraagt. Zijn werkzaamheden schijnen te cumuleren in tijden dat de conjunctuur over haar hoogtepunt lijkt heen te zijn. In mogelijke tijden van slapte is er dan altijd nog wel zo iets als de EEG, waar veiligheidshalve maar geen stijgingspercentages zijn opgenomen voor de hoeveelheden werk die de uitbouw van de economische, monetaire en politieke unie met zich mee brengt, onverschillig of deze hoeveelheid nu wordt gemeten naar de hoeveelheid geproduceerde dossiers of het aantal man-uren Commissie-vergaderingen! En het is nu over de EEG dat ik wat meer wil zeggen; juist in verband met de WTK.

Het interessante in het nieuwe ontwerp WTK is namelijk dat op verschillende plaatsen wordt rekening gehouden met de binnen de EEG te verwachten ontwikkelingen. En dat is heel verstandig: de Wet moet immers nog vele jaren mee en de harmonisatie, welke op allerlei gebied voor het tot stand komen van de economische en monetaire unie noodzakelijk is, strekt zich zeker ook uit tot het terrein van de monetaire politiek. Op de Amsterdamse Economedag van 28 november jl., gewijd aan de problematiek van de Europese monetaire integratie, heeft Dr. J. R. M. van den Brink dan ook terecht de stelling verkondigd dat een Europese bankwetgeving vereist is ter verzekering van een gezonde ontwikkeling van het Europese bankwezen binnen de toekomstige economische en monetaire unie. Hij stelt daarbij — dat is zeer belangrijk — dat niet alleen alle sectoren, of het nu algemene banken, coöperatieve banken, spaarbanken of giro-instellingen betreft gelijke ontwikkelingskansen moeten hebben, doch dat het ook noodzakelijk zal zijn dat de monetaire autoriteiten dié bevoegdheden verkrijgen welke voor een doelmatig sociaal-economisch en privaat-economisch toezicht noodzakelijk zijn.

Zolang de nationale bankwetgevingen nog zó sterk uiteenlopen, is een distorsie van de concurrentieverhoudingen onvermijdelijk, hetzij omdat de solvabiliteits- en liquiditeitseisen — beide van invloed op de kostprijs — sterk uiteenlopen, hetzij omdat bijvoorbeeld bij het sociaal-economisch toezicht het land A met kre-

Geld- en kapitaalmarkt

DE WTK

Met deze wat prozaïsche aanhef kondig ik een uitermate boeiend ontwerp aan, de WTK of — om het voor de vreemdeling in het monetaire Jeruzalem wat duidelijker te stellen — het ontwerp Wet Toezicht Kredietwezen. Kort na St. Nicolaas werd het door de Minister van Financiën bij de Kamer ingediend. Daar de regering thans wel andere zorgen aan haar hoofd heeft, is het onwaarschijnlijk dat het huidige Kabinet dit ontwerp nog tot wet zal

dietplafonds werkt, terwijl land B uitsluitend via bijvoorbeeld de kasreservepolitiek de omvang van de liquiditeitscreatie poogt te reguleren. Betekent het nieuwe ontwerp WTK al een stap in de goede richting? Kan het een basis voor een Europees gesprek vormen?

Artikel 14 (lid 1, sub a) geeft de Bank de mogelijkheid de kredietinstellingen te verplichten een kasreserve van structurele aard (samenhangend met mogelijk verdere wijzigingen in de betalingsgewoonten) aan te houden in de vorm van een tegoed in rekeningcourant bij de Bank. De Memorie stelt dan dat deze bepaling mede geïnspireerd is door de overweging dat deze bevoegdheid de centrale banken in vele landen gegeven is, waarbij wel vooral aan de EEG zal zijn gedacht. De nationale en internationale ontwikkelingen hebben niet alleen de behoefte aan de meer in de autonome sfeer liggende structurele kasreserve doen ontstaan, doch ook de regeling voor de buitenlandse positie urgenter gemaakt.

Allereerst werd de bekende f. 5 miljoen-regel per individuele bank — een maximering van het netto buitenlands passief en daarmee van de mogelijkheid voor een bank om kredieten in het buitenland op te nemen — in de Wet geïntegreerd. Nog steeds berust deze maatregel op het Deviezenbesluit 1945. Vervolgens wordt nu ook de mogelijkheid geopend een maximum aan het netto buitenlands actief te stellen.

Deze uitbreiding van het monetaire instrumentarium is ook opvallend in artikel 15, een artikel dat toegespitst is op conjunctuurpolitieke aspecten. De minimum liquiditeitsvoorschriften bijvoorbeeld kunnen nu zowel een integraal als marginaal karakter hebben, zowel de toevertrouwde middelen als andere balansposten betreffen en absolute bedragen dan wel relatieve verhoudingen omvatten. Het kan niet anders of de Wet poogt door deze uitbreidingen een betere aansluiting te verkrijgen op elders bestaande mogelijkheden en zo de basis te leggen voor een zekere harmonisatie. Dat de uiteindelijke Europese bankwetgeving meer is dan een optelsom van de nationale regelingen spreekt natuurlijk vanzelf.

Interessant is de in artikel 37 geopende mogelijkheid een vergunningstelsel te voeren voor buitenlandse banken die zich in Nederland willen vestigen. Hier heeft naast de reciprociteitsgedachte stellig de in andere

EEG-landen bestaande praktijk een rol gespeeld. De Memorie stelt dat de mogelijkheid om een vergunningstelsel in te voeren werd beperkt tot de filialen van banken, welke buiten de EEG zijn gevestigd. Voor banken uit de EEG is nl. geen vergunningstelsel toegestaan, indien ook de eigen binnenlandse banken niet aan een dergelijke vergunning zijn onderworpen. Voorts is er de in artikel 40 geschapen mogelijkheid een „risico-centrale” in het leven te roepen (een centrale instantie waar potentiële kredietgevers inlichtingen kunnen inwinnen over de totale kredietverlening van hun potentiële kredietnemers). Volgens de Memorie missen Luxemburg en Nederland als enige van de EEG-landen thans een zodanige instantie.

Tenslotte is er de in artikel 49 geopende mogelijkheid om een collectieve-garantieregeling te treffen voor tegoeden van met name particulieren tot een bepaald bedrag, een regeling die niet zonder invloed is voor de concurrentieverhoudingen, en

---

Deze rubriek wordt verzorgd door medewerkers van het Economisch Bureau van de AMRO-Bank te Amsterdam.

---

vooral gebaseerd is op de ontwikkelingen op retail-gebied, waarbij het Duitse voorbeeld wel een woordje zal hebben meegesproken.

Ik heb in het bovenstaande enkele voorbeelden gegeven van een redactie van artikelen die niet alleen door nationale overwegingen geïnspireerd is. Dit is belangrijk. Het is echter niet voldoende. Mede gezien het zeer gecompliceerde karakter is het noodzakelijk dat met de voorbereiding van een Europese bankwetgeving in een zeer vroeg stadium wordt begonnen. Dit zal dan dienen te geschieden in een nauwe samenwerking tussen de centrale banken enerzijds en de representatieve organen van het bankwezen anderzijds. Gelijk bekend is de Fédération Bancaire de la Communauté Economique Européenne thans het overkoepelende orgaan binnen de EEG van de bankiersverenigingen. Haar wacht stellig een immense taak.

Illustratief voor de gecompliceerdheid van de materie is, dat alleen al het verkrijgen van een uniforme definitie van wat nu onder een bank moet worden verstaan, schier onoplosbaar lijkt. De Duitse wetgeving

bijvoorbeeld heeft een veel ruimere definitie dan andere landen. Aanpassing over en weer scheidt grote problemen. De bescherming van het woord „Bank” in het nieuwe ontwerp is in dit verband ook interessant omdat er binnen de EEG een zekere consensus zal moeten ontstaan ten aanzien van de minimum voorwaarden — zoals bijvoorbeeld een minimum eigen vermogen — waaraan een instelling moet voldoen, wil men de titel „Bank” mogen voeren. Een soort register zoals De Nederlandsche Bank dat kent, doch dan op Europees niveau, zou hierbij een nuttige functie kunnen vervullen.

Ook ten aanzien van de spaarinstellingen (zoals bijvoorbeeld de Franse Caisses d'épargne en de Duitse Girozentralen) heerst een verschillend regiem. Wat de vrije vestiging van bankinstellingen binnen de EEG betreft, is de zaak juridisch misschien al aardig gevorderd, doch de praktijk is een geheel andere nu verscheidene landen de mogelijkheid hebben vestigingen van banken te toetsen aan het criterium van het economisch belang. Dat hier ten opzichte van buitenlandse instellingen licht van discriminatie sprake zal zijn, zal duidelijk zijn.

Niettemin verdient het aanbeveling te overwegen of het terwille van een voorkomen van het reële gevaar van „overbanking” niet gewenst is zekere vestigingsregels te hanteren. De gevaren van onvoldoende parallelisme, bijvoorbeeld door een achterblijven van de harmonisatie van de bankwetgevingen bij de ontwikkelingen elders, worden heel duidelijk geïllustreerd door het feit dat een liberalisatie van het kapitaalverkeer tot ernstige verstoringen, zowel voor de concurrentieverhoudingen als voor de nog aanwezige autonomie op monetair terrein, kan leiden indien op grond van bestaande conditieregelingen het voor grote depositanten in het ene land aantrekkelijk wordt hun geld in een ander land uit te zetten. En zo kan men doorgaan.

Wij hebben onze nieuwe WTK, of althans het ontwerp daartoe. De Europese WTK zal nog een lange, ingewikkelde weg vragen. De in Nederland gevolgde procedure — een uitermate intensief en vruchtbaar overleg tussen De Nederlandsche Bank enerzijds en de representatieve organisaties anderzijds — kan hierbij als voorbeeld dienen.

Wanneer men niet al te zeer verzandt in een juridische casuïstiek en

tracht vanuit een economische gezichtshoek de op Europees vlak te verwachten ontwikkelingen in algemene regels vast te leggen, behoeft het integratieproces niet uitzichtloos te zijn. Hierbij dient rekening te worden gehouden met bepaalde structurele verschillen, voor zover althans het leidende beginsel: „handhaven van gezonde concurrentieverhoudingen” daardoor niet wordt verstoord. Het geloof in de goede zaak zal hierbij onontbeerlijk zijn. Bankeconomen van de Zes: verenigt U!

Dr. H. G. Advokaat

Oost-Europa kroniek

Schets van de Sowjetrussische landbouwproblematiek

Ondanks de allesoverheersende industrialisatiepolitiek wordt nog 24% van het bruto binnenlands produkt van de Sowjet-Unie gevormd in de landbouw. In deze sector is ten minste nog 30% van de beroepsbevolking werkzaam¹. Het belangrijke aandeel van de landbouw in het binnenlands produkt en de relatieve verwaarlozing van deze sector hebben de stabiliteit van de economie herhaaldelijk aangetast. Hieronder zal worden geschetst waaruit die relatieve verwaarlozing bestaat, alsmede hoe en in welke mate de stabiliteit van de Sowjetrussische economie in het geding is geweest.

Collectivisatie en gedwongen ruil onder Stalin

Het was de taak van de agrarische sector het voor de industrialisatie noodzakelijke overschot te leveren. De belangrijkste aspecten hiervan waren:

— De arbeidsstroom van het platteland, welke een belangrijke factorbijdrage betekende voor de industrie. Het aantal arbeiders in de niet-agrarische sector steeg van 11,3 miljoen in 1927-1928 tot 27,0 miljoen in 1937. Het aantal personen werkzaam in de landbouw daalde van 71,3 miljoen in 1926 tot 38,4 miljoen in 1959, dat is van $\pm 80\%$ tot $\pm 40\%$ van de totale beoepsbevolking.

— De overdracht van de voedingsgewassen, handelsgewassen en andere ruwe grondstoffen van agrarische oorsprong. Omvangrijke investeringen in de zware industrie en aanwending op massale schaal van arbeid in deze richting vergrootten weliswaar het geldinkomen van de bevolking, doch hadden slechts inflatoire gevolgen voor zover daar geen voldoende toename van de hoeveelheid consumptiegoederen tegenover stond. Het overschot uit de landbouw werd namelijk door de overheid geïncasseerd in de vorm van het verschil tussen de hoge kleinhandelsprijzen van het kleine pakket consumptiegoederen en de lage prijzen voor de agrarische leveranties aan de staat. Zelfs nu nog omvatten de noodzakelijke levensbehoeften van agrarische oorsprong 75% van de consumptieve uitgaven.

— Het scheppen van een exportoverschot aan agrarische produkten, zelfs ten tijde van de hongersnood in 1933, ter betaling van de import van machines, kennis en grondstoffen ten behoeve van de zware industrie.

Een dergelijke politiek was in feite niets nieuws voor Rusland. Graaf Witte en Preobraženskij (primitieve socialistische accumulatie) formuleerden al eerder deze strategie. Stalin gebruikte evenwel „alternatieve”, zij het al te rigoureuze middelen: de collectivisatie en de gedwongen ruil. Toen in 1926-1928 het prijs- en belastingstelsel ondoelmatig bleek in het tot stand brengen van het landbouwoverschot was dat voor Stalin het startsein voor de collectivisatiecampagne. De massale collectivisatie werd gevormd en gerechtvaardigd op buiten-economische, ideologische gronden: de meer verfijnde dogma's van het theoretische werk dat zijn grondslag vond in de „phalanstères” van Fourier en in het coöperatieve-landbouwplan van Lenin.

Land moest, evenals de produktiefactor kapitaal, gesocialiseerd worden ter uitroeiing van de uitbuiting, hetgeen m.b.t. de landbouw een tegenstrijdig-

heid tussen de theorie en de praktijk zou opleveren. Daar de collectieve eigendom inferieur werd geacht aan staats-eigendom werden er machine- en tractorstations (MTS) in het leven geroepen. Deze leverden investeringsdiensten en controleerden de gang van zaken op de collectieve boerderijen. De invloed van het geld zou afsterven onder het socialisme en daarom geschiedde de onteigening van produktieve eigendommen zonder financiële compensatie. Bovendien moesten de diensten van de MTS betaald worden in natura. Gedetailleerde en alomvattende fysieke planning werd geïntroduceerd, zodat de autoriteiten zich en detail bemoeiden met het zaaien, met de oogst en de aflevering.

In 1932 werd evenwel het ontstaan van een vrije deelmarkt, de kolchozmarkt, toegestaan en in 1935 werd het bezit van en de vrije beschikkingsmacht over het privé stukje grond gelegaliseerd in het modelstatuut. Niettegenstaande hun geringe oppervlakte, slechts 3 à 4% van de totale gezaaide oppervlakte, hebben deze sindsdien een merkwaardigerwijs belangrijk aandeel gehad in de landbouwproductie. Met name in de produktie van aardappelen (in 1966 nog 64%), groenten (42%), vlees (39%), melk (39%) en eieren (65%). Wel moet men daarbij bedenken dat het veevoeder, als betaling in natura voor verrichte diensten, afkomstig was van de kolchoz.

De economische ondoelmatigheid van het landbouwsysteem kwam tot uitdrukking in een onvoldoende groei en ontwikkeling van de agrarische sector. De groei van de produktie hield nauwelijks gelijke tred met de groei van de bevolking. De oorzaken kunnen ruwweg verdeeld worden in drie probleemgroepen.

Ten eerste de extensieve wijze van bebouwen, welke onder meer tot uitdrukking kwam in maximalisatie van de MTS-diensten. Het opzetten van deze stations was zeer kapitaalintensief, maar anderzijds werden de noodzakelijke investeringen in landverbetering, infrastructuur, kunstmeststoffen en bouwnijverheid verwaarloosd. De autoriteiten propageerden liever het drie-slagstelsel en de toepassing van pseudo-wetenschappelijke methoden (Lysenko

¹ In de Verenigde Staten wordt 4% van het bruto binnenlands produkt in de landbouw gevormd en is 5% van de beroepsbevolking daarin werkzaam. Voor Nederland zijn deze cijfers resp. 8% en 10%.

contra Mendel). Bijgevolg bleven de opbrengsten erg laag.

Ten tweede de bedroevend lage inkomens op het platteland voortvloeiend uit de lage prijzen die voor de leveringen aan de staat werden betaald. Volgens Jasny² daalde het reële inkomen per hoofd van de landbouwbevolking van 1928 tot 1937 met 19% en bedroeg het in 1940 66% van het niveau van 1928. In 1952 bedroeg het gemiddelde maandinkomen in geld, inclusief de waarde van de beloning in natura, van een kolchoz-boer 13 roebel, terwijl in de rest van de economie het gemiddelde maandloon 67 roebel bedroeg³. De boer kon slechts in leven blijven dankzij zijn privé stukje grond en zijn vee, hoewel ook deze beide sinds 1943 zwaar belast werden, zelfs iedere vruchtboom.

Ten derde het ontbreken van specialisatie in de landbouw sinds de introductie van de collectivisatie. De gedwongen leveringen van de vele individuele produkten maakten het de boerderijen onmogelijk te profiteren van schaalvoordelen in de produktie en noodzaakten hen veelal tot de nevenvoortbrenging van gewassen waarvoor geen comparatief voordeel bestond. Ieder aaneengesloten gebied werd geacht de landbouwprodukten voort te brengen welke het zelf nodig had. Het is niet verrassend, dat nadat de Sowjet-economie zich van de geleden oorlogschade had hersteld, de landbouw in een deplorabele toestand bleef verkeren. Alle belangrijke hervormingsvoorstellen, zoals afschaffing van de MTS of omzetting van de kolchozen in staatsboerderijen met vaste lonen, stuitten op verzet van Stalin. Hij zag de oplossing in versterking van de discipline en het partijtoezicht en later in de samenvoeging van kolchozen tot nog grotere eenheden, een campagne die in 1950 onder leiding van Chruščëv werd begonnen. Een aantal fantastische plannen, zoals het „plan voor de herschepping van de natuur” en het plan tot de bouw van agrogorodá (agrosteden) kwamen niet verder dan het schriftelijke stadium.

De landbouw onder Chruščëv

Na de dood van Stalin werden een aantal hoogstnoodzakelijke hervormingen doorgevoerd. In 1958 bedroeg de landbouwproduktie 150% van het niveau van 1952. Deze aanvankelijke successen lieten Chruščëv zelfs verleiden tot doelstellingen waardoor het de Sowjet-Unie mogelijk zou worden de Verenigde Staten „in de nabije toekomst” in te halen.

De meest doelmatige aanzet tot deze grecei werd gegeven door het herstel van monetaire prikkels en de introductie van fiscale maatregelen, waardoor het inkomen van de boeren merkbaar steeg. De prijzen voor leveringen aan de staat stegen van 1952 tot 1958 met 200%. Schulden werden kwijtgescholden. Betaling voor MTS-diensten werd niet langer gebaseerd op de „biologisch berekende” oogst maar op vaste tarieven. Bovendien werden de kolchozen aangesloten op het elektriciteitsnet. De belasting op het privé stukje grond werd aanmerkelijk verlaagd en de aanvoer van veevoeder werd gegarandeerd. Tussen 1953 en 1958 verdubbelde het reële inkomen van de individuele kolchozboer, een stijging welke die van de arbeiders in de steden overtrof.

Twee andere opvallende aspecten van de nieuwe politiek waren de „woeste-gronden”-campagne en de mais-campagne. De totale gezaaide oppervlakte van de Sowjet-Unie nam toe met 25%, vooral door het ontginnen van de regenarme gebieden in Kazachstan en Siberië. De nieuwe gebieden moesten belangrijke graanproducenten worden en de traditionele graanproducerende streken moesten overschakelen op voedergewassen en maïs. De vruchtbaarheid van deze nieuwe gebieden raakte evenwel snel uitgeput, hetgeen omvangrijke additionele investeringen voor landverbetering vereiste.

De climax van Chruščëv's hervormingen, in juni 1958, bestond uit afschaffing van de MTS en de verplichte leveringen, en uit de invoering van een uniform prijssysteem voor landbouwprodukten. De afschaffing van de verplichte leveringen was echter formeel, daar deze werden opgevolgd door taakstellingen in de vorm van „verkochte” hoeveelheden. Toch betekenden de hervormingen een radicale wijziging van het institutionele kader onder Stalin. Met de introductie van het ambitieuze Zevenjarenplan, 1959-1965, dat de definitieve materiële grondslag moest leggen voor het bereiken van de fase van het communisme in 1980, werden de monetaire instrumenten grotendeels opgeofferd en verviel men weer in de oude strategie van Preobraženskij en Stalin; de landbouw als schatplichtige voor de industriële ontwikkeling.

Onlangs de radicale hervormingen van het institutionele kader verslechterde de financiële situatie van de boeren aanmerkelijk. De nieuwe prijzen waren veelal onvoldoende om lopende investeringen te bekostigen, alsmede de uitgaven voor non-agrarische produk-

tie middelen, in het bijzonder de afbetaling op de aan de boerderijen overgebragen uitrusting van de MTS.

Na 1958 stak er ook plotseling weer een campagne de kop op, gericht tegen het privé stukje grond. Een groeiende ideologische voorkeur voor staatsboerderijen kwam tot uitdrukking in de toename van hun gezaaide oppervlakte, van 10% van het totaal in 1953 tot 40% in 1965. De daarop werkzame bevolking nam toe van 9% tot 30% van de totale agrarische beroepsbevolking.

Vele kolchozen werden omgezet in staatsboerderijen (sovchozen); of omdat zij economisch zwak werden bevonden, of omdat de autoriteiten de groente- en veeteelt rondom de grote steden wilden bevorderen.

De stijging van de levering van industriële produktiemiddelen en kunstmeststoffen gedurende de periode 1953-1958 sloeg om in een daling. De maatregelen van 1960-1961 die dit moesten verhelpen waren niet voldoende om de gebrekkige uitrusting van de boerderijen effectief te verbeteren. Sommige fabrieken voor landbouwmachines waren bijv. inmiddels overgeschakeld op de produktie van auto's. De capaciteit voor een uitbreiding van de kunstmestproduktie moest nog gebouwd worden. In plaats van een serieuze aanpak tot intensivering van de landbouw zette Chruščëv een nieuwe campagne op stapel om de in het kader van het drieslagstelsel braakliggende gronden te bebouwen. Hij keerde terug tot de hantering van administratieve instrumenten, reorganiseerde de beheersinstellingen en voegde weer een aantal kolchozen samen.

De groei van de landbouwproduktie was onvoldoende; de produktie per hoofd was in 1965 lager dan in 1958. In 1966 was de samengestelde produktiviteit van land, kapitaal, arbeid en overige input weliswaar 25% hoger dan die in 1950, doch de toename viel geheel in de periode 1950-1959⁴. Van het zevenjarenplan werden alleen de agrarische taakstellingen t.a.v. katoen en

² M. Jasny: „Essays on the Soviet economy”, 1962; t.a.p., blz 101.

³ J. F. Karcz: *Seven years on the farm: Retrospect and prospects*, in „New directions in the Soviet economy”. Joint Economic Committee. Congress of the U.S., Washington 1966; t.a.p., blz. 399.

⁴ O.B. Diamond: *Trends in output, inputs and factor productivity in Soviet agriculture*, in „New directions”, enz., t.a.p., blz. 343.

suikerbieten gehaald. Gedurende drie jaren, van 1964-1967, moest de Sowjet-Unie graan importeren.

In oktober 1964 viel Chrusčëv. De directe aanleiding was weer een nieuwe campagne: de introductie van een bedrijfstaksgewijze (sic!) organisatie in de landbouw.

De hervormingen sinds 1965

De hervormingen na 1964 in de landbouw zijn van meer praktische betekenis gebleken dan die van 1965 in de industrie.

De impopulaire restricties t.a.v. het privé stukje grond werden opgeheven. De collectieve boerderijen moesten de boeren voorzien van veevoeder en hen

bijstaan bij het bebouwen van hun stukje grond. De omzetting van kolchozen in sovchozen werd stopgezet. De verplichte „verkoppen” aan de staat werden verminderd en de taakstellingen werden van jaarbasis op vijfjaarsbasis gebracht. Alle andere taakstellende elementen van de produktieplannen werden afgeschaft. De inkomstenbelasting zou voortaan drukken op de netto i.p.v. op de bruto inkomsten en de autoriteiten verhoogden de prijzen voor de verkopen aan de staat. Resterende schulden werden voor de helft kwijtscholden. Men trachtte overschrijding van de taakstellende verkopen aan de staat te stimuleren door voor dit soort additionele leveringen hogere

prijzen te betalen.

De belangrijke vermindering van de administratieve druk maakte het de boeren mogelijk de voordelen van een grotere specialisatie en differentiatie te plukken. De hogere mate van autonomie kwam ook tot uitdrukking op het gebied van de investeringsbeslissingen. Industriële nevenbedrijven, zoals bijv. verwerking- en constructiebedrijven, mochten op het platteland worden opgezet, zowel om in de noodzakelijke investeringsbehoeften te voorzien, als ook om veroudering en verarming van het platteland tegen te gaan. De kolchozboeren werd een *vast* maandinkomen gegarandeerd, in tegenstelling tot het traditioneel fluctuerende, en

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

Op de afdeling Bedrijfs sociologie van de subfaculteit der Sociaal Culturele Wetenschappen is per 1 februari 1971 plaats voor een

medewerk(st)er

(socioloog of econoom)

die belast zal worden met:

- het leiden van onderzoek naar invloedspositie van consumenten,
- het leiden van een bedrijfs sociologisch seminar,
- het begeleiden van stages en scripties.

Voor deze functie is vereist:

- doctoraal examen sociologie of doctoraal examen economie,
- bedrijfservaring,
- bekendheid met methoden en technieken van onderzoek,
- interesse voor consumentenproblematiek,
- bereidheid tot werken in teamverband.

Salariëring, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring geschiedt door inpassing in het wetenschappelijk rangenstelsel als voor alle universiteiten van kracht.

Gegadigden dienen positief te staan tegenover de grondslag der Vrije Universiteit.

Inlichtingen over deze functie kunt U inwinnen bij Prof. dr. H. J. van Zuthem of drs. J. J. Bos (tel.: 020-76 36 51).

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een curriculum vitae, binnen veertien dagen na het verschijnen van dit blad, te richten aan het Hoofd van de Personeelsdienst Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, postbus 7161, Amsterdam.

slechts twee maal 's jaars uitbetaalde inkomen van vroeger, hoewel het *minimum* niet werd gespecificeerd. Een belangrijke sociale maatregel was de veel te lang uitgestelde opnemings van de kolchozniki in de staatsziektekostenverzekering en de staatspensioenvoorzieningen.

Sinds 1967 werken de staatsboerderijen op basis van „polnyj chozasčët” (autonome verlies- en winstrekening), net als de industriële bedrijven. Daarvoor waren zij budget-bedrijven, d.w.z. het staatsbudget nam de verliezen en winsten over. Vanzelfsprekend impli-

ceerde dit verhoging van de prijzen voor geleverde produktie, welke gelijk werden gesteld aan die voor kolchozen. Het aantal planindicatoren werd drastisch beperkt. In de periode 1964-1968 steeg de totale agrarische produktie jaarlijks met 6%. In 1969 waren klimatologische factoren de oorzaak van een daling van de produktie met 3%.

De nog steeds zwakke basis van de landbouw wordt veroorzaakt door arbeids- en investeringsproblemen. In het nieuwe vijfjarenplan zullen daarom zeer omvangrijke investeringen aan de landbouw moeten worden toegewezen

voor landverbetering, irrigatie, mechanisering, kunstmestvoorziening en, last but not least, voor verbetering van landbouwkundig, onderwijs en wetenschappelijk onderzoek. Louter institutionele maatregelen zijn niet voldoende om de vervulling van ambitieuze doelstellingen te verzekeren, al betekent het nieuwe institutionele kader, dat op economische leest is geschoeid, een belangrijke verbetering t.o.v. het puur *administratieve* kader.

Ir. F. Pindák
Drs. R. Wetsteijn

PROJECT-LEIDER

De Nederlandse Vereniging van Automobiellasseuradeuren (N.V.V.A.) ontvangt periodiek van haar leden informatie betreffende de verzekerde portefeuilles en de daarop gevallen schades in de personenwagensector.

Deze informatie wordt door de N.V.V.A. verwerkt in een risicostatistiek, welke jaarlijks aan alle leden wordt toegestuurd.

Ter voorbereiding voor dit project is het noodzakelijk dat een goede planning en bewaking van de informatiestroom aanwezig is.

In overleg met de betrokken assuradeuren en het rekencentrum zal de projectleider derhalve verantwoordelijk zijn voor de routing van de verstrekte informatie.

Aan gegadigden kan een zelfstandige positie in een overzichtelijke en kleine, dynamische organisatie worden geboden, waarbij salariering en secundaire voorwaarden in overeenstemming met het belang van deze functie zijn gebracht.

Geïnteresseerden kunnen zich bij voorkeur schriftelijk, doch ook telefonisch wenden tot de directeur der N.V.V.A., Groot Hertoginnelaan 8 te 's-Gravenhage, telefoon no. (070) 61 47 31.

